

IN DE STEIGERS

IN DE STEIGERS

MONUMENTENNIEUWS UIT WEST-VLAANDEREN
zesde jaargang - 1999 - nummer 2

INHOUD

39

MARC RYCKAERT

Vlaamse Begijnhoven op lijst werelderfgoed

43

JEROEN CORNILLY

Begijnhoven in West-Vlaanderen

50

MARIETTE JACOBS & HANS VANDECAPPELLE
Open Monumentendag 1999

52

JEROEN CORNILLY

Restauratie Wullepitmolen Zarren in beeld

54

MARC RYCKAERT

West-Vlaanderen en Westfalen wisselen molenerfaring uit

56

JEROEN CORNILLY

Document: Oorlogsschade aan de Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekerk

58

MARC RYCKAERT

Oude sluis in provinciaal domein 'De Palingbeek' binnenkort
als monument beschermd

59

MARC RYCKAERT

De Batterij Aachen is de Atlantikwall niet

60

GÉRY CAPPON & MARC RYCKAERT
Kort Monumentennieuws

64

JEROEN CORNILLY & MARC RYCKAERT
Boekenplank

Vlaamse begijnhoven op lijst werelderfgoed

Dertien van de zesentwintig nog bestaande Vlaamse begijnhoven werden op 2 december 1998 in het Japanse Kyoto toegevoegd aan de lijst van het werelderfgoed. Daarmee verkeren zij in het even eervolle als bonte gezelschap van de Mont Saint-Michel, de Athosberg en de tempels van Abu Simbel, het Kremlin, Petra en de Grand Canyon, of nog de historische stadskernen van Salzburg, Meknes, Istanbul en Carcassonne. Tegelijk met de begijnhoven werden nog twee andere sites uit ons land opgenomen: de Brusselse Grote Markt en de vier scheepsliften op het Canal du Centre in La Louvière en Le Rœulx. Alles samen bevat de lijst van het World Heritage Centre thans 582 sites verspreid over vijf continenten.

De begijnhoven vormen een uitzonderlijk getuigenis van een sociaal en religieus verschijnsel uit het verleden dat aanvankelijk Europees was, maar zich na de Middeleeuwen tot de Zuidelijke Nederlanden beperkte. Rond 1200 duiken in Brabant, Vlaanderen en het Luikse de eerste gemeenschappen van zogenaamde 'vrome vrouwen' (*mulieres devotae*) op. Kort nadien verschijnen zij ook in het Rijnland en in Noord- en Midden-Italië. Dit zijn niet toevallig de meest verstedelijkte delen van Europa op dat moment. Want net zoals de bedelorden die enkele jaren later opkomen, vormen deze groepen van vrome vrouwen een typisch stedelijk fenomeen. Vanaf de 12de eeuw oefent de stad in toenemende mate een aantrekkingskracht uit op de bevolking van het omringende platteland, wat een migratiestroom op gang brengt. Dit heeft diepgaande gevolgen op economisch, sociaal en demografisch gebied. Onder deze migranten bevinden zich namelijk heel wat vrouwen die de traditionele rurale maatschappij de rug toekeren en in de stad een onzeker nieuw bestaan zoeken, vaak als dienstbode of als laaggeschoolde in de textielsector. Mede hierdoor ontstaat een structurele onevenwichtigheid tussen de seksen ('vrouwenoverschot') en de onmogelijkheid voor een aantal vrouwen om een huwelijkspartner te vinden. Anderzijds schept de zich ontwikkelende stedelijke samenleving een geschikt klimaat voor allerlei religieuze vernieuwingsbewegingen. De reeds genoemde bedelorden zijn daar een uitstekend voorbeeld van. Aanvankelijk zijn dit alleen mannenorden; pas later zullen er ook vrouwenkloosters komen.

De vrouwelijke vroomheid kent echter al vanaf het einde van de 12de eeuw een sterke opleving. De bestaande oudere vrouwenorden, zoals de cisterciënzerinnen, kunnen hier niet steeds adequaat op inspelen en houden bovendien steeds vaker hun deuren gesloten voor novicen van bescheiden afkomst.

Dergelijke afgewezen kandidaat-religieuzen, maar ook weduwen en de reeds genoemde ongehuwde vrouwen - alleen of in groepjes wonend, al of niet van het platteland geïmmigreerd, van bescheiden afkomst maar ook van hogere stand - komen vanaf het begin

van de 13de eeuw onder de invloed van mystieke figuren als Maria van Oignies (†1213) en Ida van Nijvel (†1237) en stichten gemeenschappen van 'vrome vrouwen'. Zij leggen zich onder meer toe op het verrichten van goede werken en streven naar een verdieping van hun religieus leven door gebed en meditatie. Dit laatste gebeurt

Vorige bladzijde, van boven naar onder:

De Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kortrijk. (Foto MR). - Het groot salon in het Hof de Gros, Sint-Jacobsstraat 68, Brugge. - Winkelhuis Denys-Schelppe, Ooststraat 68-70, Roeselare, detail. - Het begijnhof van Brugge. - Het kasteel van Rumbeke. (Foto's JC).

Hieronder: 17de-eeuwse woning in het begijnhof van Brugge. (Foto JC).

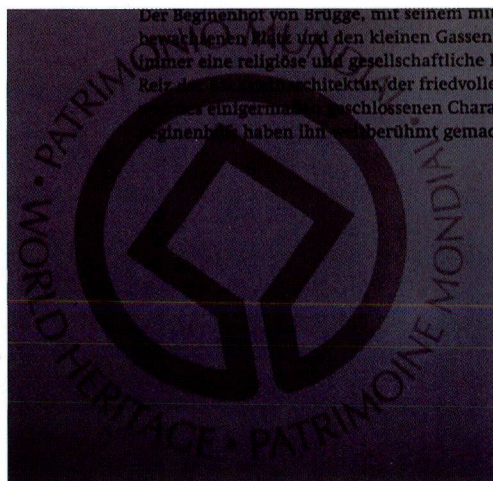
uitdrukkelijk buiten de bestaande kerkelijke structuren, die als te werelds en corrupt ervaren worden. Voor hun levensonderhoud verrichten zij handenarbeid, veelal textielproductie. Zij volgen geen bestaande kloosterregel en zijn ook niet voor het leven aan de gemeenschap gebonden. Aanvankelijk heeft elke groep zijn eigen leefregels, die meestal niet eens op schrift gesteld zijn. In principe blijven het leken, maar ze worden ook vaak als 'semi-religieuze' omschreven. Deze wat onduidelijke en (letterlijk) 'ongeregelde' leefgemeenschappen verontrusten de kerkleiders. Wie de officiële regels niet volgt, dreigt immers in ketterij te vervallen. Deze zware verdenking rust dan ook al gauw op de nieuwe beweging. De echte of vermeende religieuze excessen (extases) waaraan sommige vrome vrouwen zich overgeven, verhogen alleen maar de achterdocht.

Niet iedereen binnen de kerkelijke hiërarchie is hen evenwel ongunstig gezind. Zo neemt de latere kardinaal Jacob van Vitry hun verdediging op. Hij kan er in 1216 zelfs paus Honorius III van overtuigen om de 'vrome vrouwen' toestemming te verlenen zich te organiseren. Dit leidt tot de oprichting van talrijke nieuwe gemeenschappen, niet alleen

in de Nederlanden, het Rijnland en Italië, maar ook in Frankrijk, Bohemen, Duitsland en het Baltische gebied.

De leden van deze gemeenschappen worden met diverse namen bedacht. In de Nederlanden is 'begijn' de algemeen gebruikte benaming. De (minder talrijke) mannelijke tegenhangers worden 'begarden' genoemd. Over het ontstaan van die benamingen bestaat geen eensgezindheid. De vroegere opvatting, als zou Lambert li Bègue de stichter en naamgever zijn, wordt niet langer aanvaard. Li Bègue was een Luiks geestelijke die wegens zijn kritiek op de kerkelijke overheid van ketterij beschuldigd werd en die overleed rond 1170. Hij had weliswaar een aantal vrome vrouwen uit geboorde standen rond zich geschaard, maar het ging niet om een begijnengemeenschap. Een band met de heilige Begga (†694 of 695) is evenmin aantoonbaar. Hoewel deze heilige in de 16de eeuw in vele begijnhoven vereerd werd, is er van een vroegere verering geen spoor. Sommigen zien een verband met de kleur van de kledij die de begijnen droegen. Die bestond uit ongebleekte en ongeverfde wol en was dus lichtbruin of *beige*. Anderen zien er een verbastering in van 'Albigenzen', een religieuze lekenbeweging in Zuid-Frankrijk die wegens ketterij door de Kerk vervolgd werd. Nog weer anderen zoeken een verklaring in de Franse woorden *bégayer* (stotteren) en *bégueter* (mekkeren). 'Begijn' zou dan een spotnaam zijn die verwijst naar het prevelen van de begijntjes.

Begijnen woonden soms alleen of bij hun familie. Meestal verbleven ze echter in kleine groep in een *convent*, onder de leiding van een *meesteres*. Dergelijke conventen stonden verspreid over de stad en bestonden vaak uit niet meer dan één woonhuis. Deze woonvorm was bij voorbeeld algemeen gebruikelijk in de Rijnstreek. In Keulen zouden er in de tweede helft van de 15de eeuw niet minder dan 106 begijnenconventen geweest zijn, in Straatsburg 85. Een derde

Boven: het begijnhof van Diksmuide. (Foto MR).

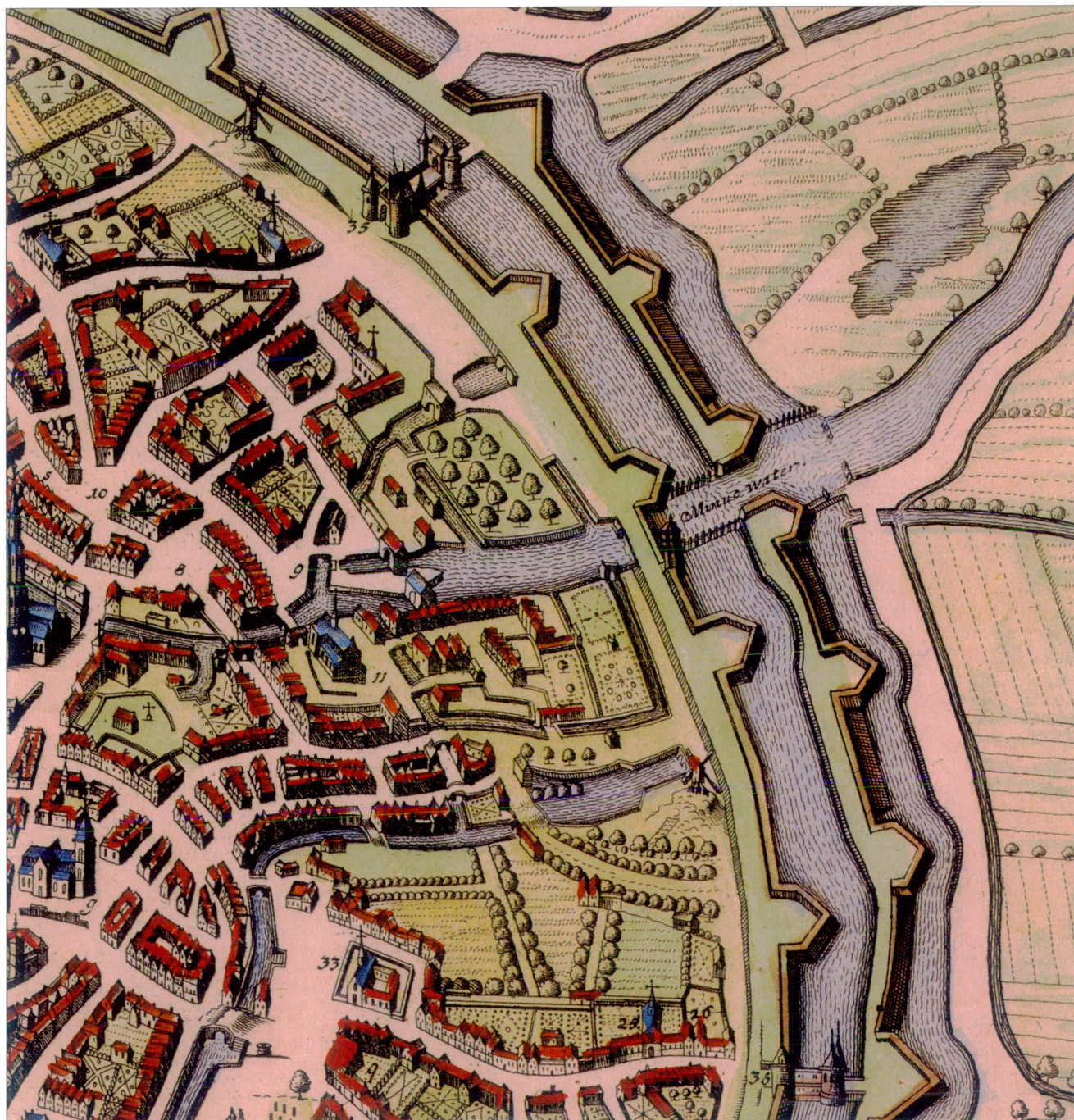
In elk begijnhof dat als werelderfgoed erkend is, werd een viertalige plaat met informatie en het logo van het werelderfgoed aangebracht. (Foto JC).

woonvorm was het eigenlijke *begijnhof*: een geheel van woningen met een kapel en een hospitaal, alsmede andere gemeenschappelijke gebouwen, geschaard rond een centraal plein. Naar dit plein (*curtis*) wordt dit een *curtis*- of *pleinbegijnhof* genoemd. Een variant hierop is het zogenoemde *stadsbegijnhof*, waarbij de gebouwen niet rond een open ruimte, maar wel langs enkele straten staan. Dat alles is meestal ommuurd en soms ook nog door een gracht omgeven. Aan het hoofd staat de *grootjuffrouw* of *grootmeesteres*, die toeziet op de toepassing van het interne reglement en aan wie alle begijnen gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Een begijnhof vormt vaak een afzonderlijke parochie, maar dit is geen algemene regel.

Het spreekt voor zich dat dergelijke grotere begijnencommunities alleen mogelijk waren in dichtbevolkte gebieden waar het aantal begijnen groot was. Toch was dit niet de enige voorwaarde. In het Rijnland, waar

de begijnen in de middeleeuwen ook talrijk waren, zijn er geen grote begijnhoven ontstaan. Dit fenomeen bleef eigenlijk beperkt tot de Nederlanden, en dan vooral de Zuidelijke Nederlanden. Een beslissende factor in de Zuidelijke Nederlanden was de sturende rol van zowel de kerkelijke als de wereldlijke overheden, die de oprichting van grote begijnhoven gestimuleerd hebben. In Vlaanderen en Henegouwen hebben de gravinnen Johanna (1205-1244) en Margaretha van Constantinopel (1244-1278) zich actief met de begijnhoven bemoeid, net zoals de hertogen Hendrik I en Hendrik III dat in Brabant gedaan hebben. Ze genoten daarbij de steun van de bisschoppen van Doornik en Kamerijk. In Luik hebben de prinsbisschoppen niet alleen als kerkelijk maar ook als wereldlijk heer een belangrijke rol gespeeld. De bemoeienissen van al deze bewindvoerders gingen enerzijds uit van een oprechte bekommernis met het welzijn van de begijnen. Het samenbrengen van deze vrouwen-

Detail van de plattegrond van Brugge door Renier Blokhuyzen, verschenen in A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, tweede editie, deel I, 's-Gravenhage 1732. In het midden (nr. 11) ligt het begijnhof, dat zich in de 18de eeuw nog steeds aan de rand van de stad bevindt. (Stadsarchief Brugge, collectie Guillaume Michiels. - Foto Hugo Maertens, Brugge).

gemeenschappen in een eigen ommuurd stadsgedeelte was bedoeld om hen af te schermen van het turbulente stadsleven en om hen te beschermen tegen kwaadwillige lieden. Tevens boden de begijnhoven de nodige rust voor gebed en contemplatie. Anderzijds speelden ook geheel andere overwegingen mee. Wanneer men al die 'ongeregelde' begijnen op één plaats samenbracht onder de hoede van één grootjuffrouw, waren zij beter controleerbaar. Vooral de kerkelijke overheid zag dit als een goede zaak. De begijnen met hun verdachte religieuze opvattingen kwamen op deze wijze minder in contact met de overige stadsbevolking. Bovendien kon hun godsdienstige leven beter gevolgd en geleid worden door de geestelijkheid. De historicus Walter Simons heeft in dat verband gewezen op de rol die de bedelorden, vooral de dominicanen (of predikheren), hierbij gespeeld hebben. Deze orde kende een vroege verspreiding in de Zuidelijke Nederlanden (vanaf 1225) en had goede connecties, zowel met de graven van Vlaanderen-Henegouwen als met de hertogen van Bourgondië en de prinsbisschoppen van Luik. Het plan om in deze regio's de begijnen in grote begijnhoven samen te brengen is naar alle waarschijnlijkheid onder hun invloed tot stand gekomen.

Deze begijnhoven boden overigens nog andere voordelen. Door arme en rijke begijnen samen te brengen, creëerde men een geheel dat op sociaal gebied *self supporting* was. Dit betekende concreet dat de hulpbehoevende begijnen niet langer afhankelijk waren van de parochiale armentafels. Dit heeft evenwel niet verhinderd, dat ook in de steden waar grote begijnhoven bestonden, conventen van zogenaamde 'arme begijnen' bleven bestaan of nieuw ontstonden. Dit waren kleine gemeenschappen die in een huis in de stad woonden en van aalmoezen leefden. In de 14de eeuw waren er in Brugge, behalve de twee begijnhoven (De Wijngaard en Sint-Obrechts in de Langestraat), minstens acht van deze conventen.

Door het feit dat de grote begijnhoven van de Zuidelijke Nederlanden al heel vroeg geïntegreerd werden in de bestaande sociale

en religieuze structuren, verloren zij hun reputatie van ongeregelde, ongecontroleerde en naar ketterij neigende groeperingen. De begijnengemeenschappen elders in Europa behielden deze negatieve naam wel en bleven regelmatig het doelwit vormen van tegenwerking, repressie of zelfs regelrechte verbodsbepalingen van de zijde van de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten. Daardoor zijn de begijnen op de meeste plaatsen uiteindelijk verdwenen. Alleen in de Zuidelijke Nederlanden wisten zij zich te handhaven. Onder de invloed van de contrareformatie en de spiritualiteit van de *Devotio Moderna* beleefden zij in de 17de eeuw zelfs een nieuwe bloei. De 18de eeuw luidde echter de definitieve neergang in. Het aantal begijnen daalde gestaag. De Franse Revolutie wijzigde de eigendomsstructuren: de begijnhoven verloren hun autonomie en werden eigendom van een openbaar bestuur, de Burgerlijke Godshuizen. Ook economisch werden zij steeds minder leefbaar. In de loop van de 20ste eeuw stierven de meeste begijnengemeenschappen uit.

Als architecturaal geheel bleven de begijnhoven echter bestaan als tastbaar getuigenis van hun rijk verleden. Hun specifieke stedenbouwkundige structuur danken zij aan het basisconcept uit de 13de eeuw, namelijk een ommuurde en omwalde woonzone die als het ware een 'stad in de stad' vormde. Hun huidige uitzicht weerspiegelt nog steeds dit concept, maar is tegelijk bepaald door de evolutie die ze in de loop van de tijd hebben doorgemaakt. De gebouwen dateren namelijk, op een enkele uitzondering na, niet meer uit de beginperiode. De thans bestaande woonhuizen werden veelal opgetrokken in de bloeiperiode van de 17de eeuw of later en vormen fraaie gehelen. De algemene sfeer bleef behouden: door de eeuwen heen zijn de begijnhoven oases van rust en ingetogenheid gebleven. Deze stedenbouwkundige, architecturale en andere kwaliteiten maken de begijnhoven tot uitzonderlijke sites met een grote historische, esthetische en cultuurtoeristische waarde. Hun opname op de lijst van het werelderfgoed is dus meer dan verantwoord.

Marc Ryckaert

Bibliografie: over de begijnhoven is er het oudere, maar nog bruikbare werk van L.J.M. Philippen, *De Begijnhoven. Oorsprong, geschiedenis, inrichting*, Antwerpen 1918. Basiswerken zijn: A. Mens, *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse begijnen- en begardenbeweging. Vergelijkende studie: XIIde-XIIIde eeuw*, Antwerpen, 1947 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, IX/7); E.W. McDonnell, *The Beguines and Beghards in Medieval Culture, with special emphasis on the Belgian scene*, New Brunswick, 1954. Zie verder ook: K. Elm, R. Sprandel, R. Manselli, 'Beg(h)inen', *Lexikon des Mittelalters*, deel I, München-Zürich 1980, kol. 1799-1803. Een vernieuwende en uitermate interessante bijdrage is: W. Simons, 'The Beguine Movement in the Southern Low Countries: A Reassessment', *Bulletin van het Belgisch Historisch Instituut te Rome*, LIX (1989) 63-105, met uitvoerige bibliografie in de voetnoten. Recent verschenen: M. Triest, *Het besloten hof. Begijnen in de Zuidelijke Nederlanden*, Leuven 1998. Meer informatie over het werelderfgoed: <http://www.unesco.org>.

Het begijnhof van Kortrijk. Op de achtergrond: de zogenaamde Grote Zaal. (Foto MR).

Begijnhoven in West-Vlaanderen

In West-Vlaanderen zijn er drie begijnhoven bewaard gebleven: Brugge, Diksmuide en Kortrijk. Deze drie complexen vertegenwoordigen twee begijnhoftypes. Het pleinbegijnhof, waarbij de huisjes en de kapel rond een centraal geplaveid of met gras begroeid plein gegroepeerd zijn, vinden we terug in Diksmuide en Kortrijk. Door aan een pleinbegijnhof een aantal steegjes toe te voegen ontstond het zogeheten gemengde type, waarvan het begijnhof De Wijngaard in Brugge een voorbeeld is. Het zogenaamde stadstype is niet vertegenwoordigd in de provincie. In onderstaande bijdrage wordt kort de geschiedenis van de drie West-Vlaamse begijnhoven geschetst.

Het begijnhof De Wijngaard in Brugge

Het Brugse begijnhof ontstond tijdens het tweede kwart van de 13de eeuw toen een groep religieuze vrouwen zich ten zuiden van de stad vestigde. Voor 1245 beschikte het begijnhof al over een eigen infirmerie om behoeftige begijnen op te vangen. In 1245 werd al gedacht aan het stichten van een afzonderlijke begijnenparochie. Aangezien de Wijngaard niet over een eigen kerk beschikte, drong Margareta van Constantinopel erop aan dat de in onbruik geraakte kapel van de burggraven van de Burg naar het begijnhof overgebracht zou worden. Het bouw materiaal van deze kapel werd gebruikt voor het optrekken van een begijnhofkerk. De eerste bouwphase van dit bedehuis moet dan ook omstreeks het midden van de 13de eeuw gesitueerd worden. De driebeukige kerk met recht afgesloten koor werd opgetrokken in baksteen en was toegewijd aan de Heilige Elisabeth van Hongarije. Het rondboogpoortje in laatromaanse stijl in de noordgevel dateert uit deze periode. De Wijngaard beschikte ook over een eigen boerderij en brouwerij om zelf het nodige voedsel te kunnen produceren.

Filips de Schone onttrok in 1299 het begijnhof aan de jurisdictie van de magistraat van Brugge en plaatste het onder koninklijk gezag. Sedertdien voert De Wijngaard de titel van Prinselijk begijnhof.

Omstreeks 1300 werd een eerste leefregel neergeschreven. In deze statuten werd de nadruk gelegd op een leven van gebed, stilte, vasten en discipline. De handenarbeid, die voor een aantal begijnen noodzakelijk was om in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien, diende in stilte te gebeuren en was ondergeschikt aan het nagestreefde contemplatieve ideaal. De statuten bepaalden ook dat het begijnhof geleid werd door een grootmeesteres of grootjuffrouw, bijgestaan door enkele meesteressen.

Het aantal begijnen nam gestadig toe en was tegen 1441 opgelopen tot 152. Er werd steeds meer gerekruteerd uit de rijkere bevolgingsklasse. Dit verklaart waarom tijdens de 15de eeuw het armoede-ideaal naar de achtergrond verdween en vroomheid en liturgie een prominentere plaats gingen

innemen binnen het beleven van de spiritualiteit. Aangezien de noodzaak tot arbeid voor vele begijnen onbestaande was, kon meer tijd besteed worden aan koordiensten. Aan het begin van de 17de eeuw werd het dagelijks leven zelfs volledig afgestemd op de koordienst.

Het begijnhof had nauwelijks te lijden onder de beeldenstorm, maar de kerk liep enkele

Het begijnhof van Brugge.
(Foto MR).

Plattegrond van het
begijnhof van Brugge.
(Tekening Arnoud
Debonnet).

Volgende bladzijde:
Algemeen gezicht op het
begijnhof van Brugge.
(Foto Daniël de Kievith,
Oostende).

jaren later tijdens het calvinistisch bewind wel zware schade op. Voortvluchtige wevers uit Belle en Hondshoote hadden dankzij het stadsbestuur een onderkomen gekregen in de begijnhofkerk. Het bedehuis, dat ook als opslagruimte voor hun oogst functioneerde, werd op 9 januari 1584 zwaar getroffen door een brand. Het duurde tot 1604 vooraleer de begijnengemeenschap de nodige middelen vond om de herstellingswerken aan hun kerk uit te voeren. Tussen 1604 en 1609 werd een nieuwe westgevel met groot spitsboograam opgetrokken, werd een volledig nieuwe dakkap gebouwd en werden de noordelijke en zuidelijke gevel en het interieur van de kerk hersteld. Al deze werken werden uitgevoerd in laatgotische stijl. De kerk verkreeg haar huidige uitzicht na de verbouwingswerken in barokstijl uit het begin van de 18de eeuw.

De ramen van het koor en de zijbeuken kregen een segmentboogvorm en de zijbeuken werden verhoogd en van barokke graatgewelven voorzien.

De meeste huizen van het begijnhof De Wijngaard werden opgetrokken tijdens de 17de en 18de eeuw, een periode van grote bloei en rijkdom. Ook de toegangspoort in classicistische stijl (1776) en een belangrijk deel van het kerkmeubilair dateren uit de 18de eeuw. De aanwezigheid in één van de woningen van een 13de-eeuws venster in Doornikse steen, wijst er echter op dat reeds vanaf het begin stenen huizen in het begijnhof gebouwd werden. De witgeschildeerde gevels van de meeste huizen zijn sober maar

verzorgd. De natuurstenen deuromlijstingen en het kwaliteitsvolle schrijnwerk verraden echter de toenmalige rijkdom van het begijnhof. Het 17de-eeuwse huis van de grootjuffrouw onderscheidt zich van de andere huizen door een rijkere architecturale uitwerking. Ook een aantal 16de-eeuwse tuit- en trapgevels hebben eenvoudige maaswerkdecoratie.

Onder het Franse revolutionaire bewind werd het Brugse begijnhof beschouwd als een liefdadigheidsinstelling en onder het bestuur van de burgerlijke godshuizen geplaatst. Het begijnhof verloor zijn onafhankelijkheid en tijdelijk ook zijn religieuze functie, maar dit bleek de enige mogelijkheid te zijn om aan de afschaffing te ontsnappen. Het bestuur van de godshuizen kende in 1801 aan de leiding van het begijnhof een jaarlijks bedrag toe waarover zij vrij konden beschikken. In 1803 werd de toelating gegeven om opnieuw de eucharistie op te dragen in de kerk en vanaf 1814 werd ook het dragen van religieuze kledij weer toegestaan. Zowel op materieel, financieel als spiritueel vlak was de Franse Revolutie rampzalig voor het begijnhof De Wijngaard. Toen in 1868 ook de jaarlijkse subsidie wegviel en enkel de behoeftige begijnen nog recht hadden op geld, was het verval niet meer te stoppen. Aan het begin van de 20ste eeuw waren er nog nauwelijks begijnen in Brugge.

Rodolphe Hoornaert (1886-1969) werd in 1922 door de Brugse bisschop benoemd tot pastoor van het begijnhof dat op sterven na dood was. Aanvankelijk geloofde hij nog in heropleving van de begijnenbeweging, maar na enkele jaren beseftte hij dat dit ijdele hoop was. Hoornaert begon toen te zoeken naar een passende religieuze herbestemming van het complex. Hij wilde een nieuwe religieuze gemeenschap oprichten die de nodige aandacht aan contemplatie, liturgie en apostolaat zou besteden. In 1926 vond hij vier vrouwen bereid om samen met de resterende begijnen opnieuw een georganiseerd religieus leven te leiden.

Enkele jaren later bewerkstelligde hij een fusie met Benedictijner kloosterlingen onder de naam *De Dochters van de Kerk*. Tussen 1934 en 1937 werd voor deze nieuwe gemeenschap achter de bestaande begijnhuizen een klooster opgetrokken naar ontwerp van architect Viérin.

Rodolphe Hoornaert probeerde ook steeds het begijnhof onder de aandacht te brengen. Hij deed dit door middel van publicaties en door het organiseren van een historische evocatie in 1925. De onderliggende bedoeling was steeds het verzamelen van fondsen om de herstellingswerken aan het vervallen begijnhofcomplex te financieren. In 1954 werd zelfs een speciale reeks postzegels uitgebracht waarvan de opbrengst bestemd was voor de restauratie van het complex.

Het Brugse begijnhof werd op 20 februari 1939 beschermd als monument. Het stadsbestuur van Brugge, sinds 1972 eigenaar van het begijnhof, doet sedert een tiental jaar

belangrijke inspanningen voor de restauratie van dit unieke geheel. Sedert eind de jaren '80 werden reeds de muur aan de Reie, de kerk en verschillende woningen gerestaureerd.

Het begijnhof van Diksmuide

Over de geschiedenis van het begijnhof van Diksmuide zijn bijzonder weinig gegevens beschikbaar aangezien tijdens de Eerste Wereldoorlog de archieven verloren gingen. De stichting van het begijnhof gaat vermoedelijk terug tot de eerste helft van de 13de eeuw. Wellicht waren de huisjes aanvankelijk in hout opgetrokken. Tijdens de 17de eeuw werden de meeste huizen herbouwd. Het huis Sint-Thomas dateerde uit 1615 en het huis van de grootjuffrouw werd in 1643 opgetrokken. Met de Franse Revolutie werd,

net zoals in de meeste andere steden, het begijnhof van Diksmuide eigendom van het bestuur van de Openbare Onderstand.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontsnapte ook het begijnhof niet aan de totale verwoesting. Bij de wederopbouw van de stad werd voor het begijnhof, net zoals voor de Sint-Niklaaskerk, geopteerd voor een getrouwe reconstructie van de vooroorlogse toestand. De plannen werden opgemaakt door architect Joseph Viérin (1872-1949), die aangesteld was om de wederopbouw van de stad Diksmuide in goede banen te leiden. Voor het ontwerp van de gotische kapel werd hij bijgestaan door architect L. Coppe. De werken werden uitgevoerd tussen 1924 en 1933. Na de Eerste Wereldoorlog verloor het begijnhof zijn oorspronkelijke functie. Momenteel is een deel van het complex in gebruik als opvangtehuis voor mindervalide personen.

Het Diksmuidse begijnhof behoort tot het pleintype. De poort in de Begijnhofstraat geeft toegang tot de centrale koer waarlangs aan de oost- en de westzijde een vijftiental witgeschilderde huisjes opgetrokken zijn. In het noorden wordt dit plein afgesloten door een kleine kerk in vroeggotische stijl. Het begijnhof van Diksmuide werd bij Koninklijk besluit van 10 juli 1973 reeds als landschap gerangschikt. Momenteel staat het complex op de lijst van voor bescherming vatbare monumenten.

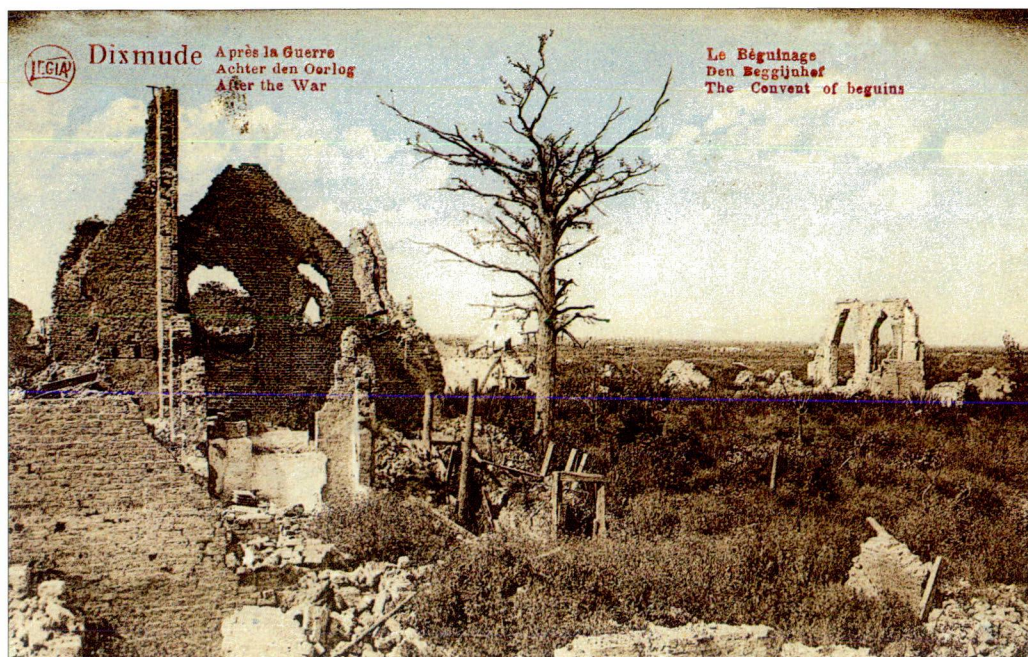
Het Sint-Elisabethbegijnhof in Kortrijk

In een oorkonde uitgevaardigd in 1199 door gravin Johanna van Constantinopel (†1244) worden er voor het eerst begijnen in Kortrijk vermeld. Ze woonden toen samen in een huis dat eigendom was van Rijkaard van Halle. De gravin kocht dit huis, waarvan de ligging niet gekend is, in 1242 en schonk het aan de

Boven: plattegrond van het begijnhof van Diksmuide. In het noordwesten ligt de moestuin, die aansluit bij het open landschap van de Handzamevallei. (Tekening Arnoud Debonnet).

Hiernaast: het begijnhof van Diksmuide voor de Eerste Wereldoorlog. (Foto ACL/KIK, Brussel).

begijnen. Margareta van Constantinopel, die belast was met het uitvoeren van het testament van haar zus, kende omstreeks 1245 de begijnen een jaarlijkse aalmoes toe, bestemd voor het onderhoud en de uitbouw van hun woonplaats.

De exacte datum van het ontstaan van het begijnhof is niet gekend, maar wordt door-gaans omstreeks 1280 gesitueerd. Vast staat dat er in 1284 in het hof, dankzij een gulle gift van Heila van Rijsel, een kapelanij kon opgericht worden. Het begijnhof kwam tot stand tussen de Onze-Lieve-Vrouwekerk en het kerkhof van de Sint-Maartenskerk. In het oosten werd het terrein afgebakend door de stadswal waardoor het begijnhof volledig binnen de eerste omwalling begrepen lag. Naast het begijnhof bevindt zich trouwens nog steeds een deel van de Concessietoren, een laatste restant van de oude stadsmuur. De bezittingen van het begijnhof werden tijdens de 13de eeuw aanzienlijk verrijkt door een groot aantal giften.

In 1301 liep het begijnhof zware schade op tijdens de belegering van het nabijgelegen grafelijk kasteel door Franse soldaten. Vermoedelijk werden tijdens de daaropvolgende jaren herstellingswerken uitgevoerd. In 1382 kreeg het Kortrijkse begijnhof het opnieuw zwaar te verduren toen Bretonse huurlingen, na de Slag bij Westrozebeke, Kortrijk plunderden. Tijdens het laatste decennium van de 14de eeuw wordt in de rekeningen melding gemaakt van belangrijke herstellings- en bouwwerken aan de huizen en de kapel van het hof. De kapel werd voor het eerst in 1373 vermeld in de bronnen en omschreven als 'een mooie kleine kerk'. Tijdens de eerste helft van de 15de eeuw werd ze volledig herbouwd in gotische stijl. De Sint-Matheuskapel werd op 20 september 1464 plechtig ingewijd door de bisschop van Doornik. Ingrijpende herstellingen aan het begin van de 17de eeuw en in 1764 wisten het gotische karakter van de kapel echter nagenoeg volledig uit. Ze zou nooit het statuut van parochiekerk krijgen.

Het Kortrijkse begijnhof had ook een *infirmérie* of ziekenzaal waar zieke en behoeftige begijnen verzorgd werden. Dankzij talrijke fundaties in de tweede helft van de 14de eeuw beschikte deze instelling over aanzienlijke inkomsten.

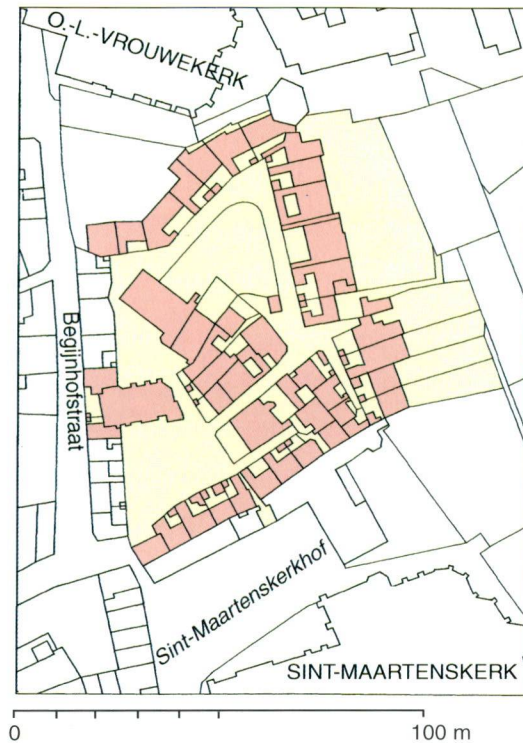
De oudst bewaarde statuten van het Kortrijkse begijnhof werden in 1440 op vraag van de toenmalige meesteres Marie vanden Brande opgesteld door de vicaris-generaal van Doornik. De statuten van het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof dienden als inspiratiebron. Ook in Kortrijk werd Sint-Elisabeth sinds het midden van de 14de eeuw als patroonheilige vermeld.

De statuten, die in 1450 en in 1526 aangepast werden, bepaalden dat de leiding van het begijnhof in handen was van een meesteres of grootjuffrouw, die elke twee jaar diende verkozen te worden door de gemeenschap. Ze werd voor haar werk betaald en bovendien beschikte ze vanaf de 16de eeuw over een ambtswoning waarvan de kosten voor de bouw en het onderhoud gedragen werden door de gemeenschap. De meesteres werd in haar taken bijgestaan door een gezellin. De regels bepaalden ook dat de poorten om 8 of 9 uur 's avonds - afhankelijk van het seizoen - werden gesloten.

Het statuut van 1526, dat bekrachtigd werd door Karel V, bepaalde dat er tot het Kortrijkse begijnhof niet meer dan 52 begijntjes toegelaten mochten worden. De reden voor deze beperking was dat het gebouwenbestand geen grotere populatie toeliet. Ook de financiële draagkracht van de infirmerie zou te klein geweest zijn om meer behoeftige en zieke begijntjes te kunnen verzorgen. Deze bepaling werd echter onhoudbaar gezien de bloei van de begijnhoven. Tijdens de tweede helft van de 16de eeuw werden ook verschillende woningen bijgebouwd.

In 1606 daarom gaven de aartshertogen Albrecht en Isabella de toelating om meer begijnen te huisvesten.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het Diksmuidse begijnhof, net als de rest van de stad, volledig verwoest. (Oude prentkaart, ca. 1918, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

De 17de eeuw was, zoals voor andere steden, een bloeiperiode van het begijnhof. Het aantal begijnen kende een spectaculaire stijging. In 1618 waren er 96 begijntjes en tegen 1636 was dit aantal zelfs opgelopen tot 137. Ook het herbouwen van de meeste huizen tijdens de 17de eeuw illustreert de grote bloei die de begijnenbeweging kende. Zo werd in 1649 een nieuwe ruime woning voor de grootjuffrouw gebouwd en in 1682 de nieuwe en prestigieuze grote zaal opgetrokken.

De woningen waren een bron van inkomsten voor het begijnhof. Aangezien de begijnen geen gelofte van armoede dienden af te leggen, hadden ze het recht om er eigendommen op na houden. Kapitaalkrachtige begijnen konden een eigen woning kopen, anderen huurden hun huis. Bovendien beschikten

ze ook over eigen middelen om hun eigen woning te onderhouden, te verfraaien en zelfs te bouwen.

Vanaf het midden van de 18de eeuw trad er een terugval op. In 1758 waren er in Kortrijk nog slechts 60 begijntjes en enkele jaren later, in 1764, bleek het aantal nog eens gehalveerd. Toch beschikte men dat jaar nog over voldoende financiële middelen om de kapel te herstellen.

Het laatste kwart van de 18de eeuw was voor het begijnhof een bijzonder woelige periode. Jozef II liet in 1787 de bezittingen van het hof registreren en schatten. Enkele jaren later werd de Grote Zaal ingericht als krijgshospitaal. Wanneer in 1794 de Fransen Kortrijk binnenvielen, ontvluchtten alle 25 begijnen hun woonplaats. De Grote Zaal veranderde in 1795 in magazijn, waarmee het verval van dit gebouw definitief ingezet was. Een jaar later werd een snelinventaris van de goederen van het begijnhof opgemaakt, maar pogingen om de bezittingen aan te slaan werden telkens verijdeld. De begijnen stelden namelijk dat ze geen religieuze instelling waren. Uiteindelijk wist men het begijnhof te redden door het als hospitaal te beschouwen en onder het bestuur van de burgerlijke godshuizen te plaatsen. Dit eigendomsrecht werd in 1800 bekrachtigd. In realiteit betekende dit dat het begijnhof niet langer over eigen inkomsten beschikte, maar financieel aangewezen was op andere instanties.

De eerste helft van de 19de eeuw was een zeer moeilijke periode voor het begijnhof. Het aantal bewoners bleef dalen, onder meer omdat er nog nauwelijks novicen aanvaard werden. In 1842 woonden er nog slechts zeven begijntjes in het Kortrijkse hof. Met het aantreden van Clementia Hiers (1819-1899) als nieuwe grootjuffrouw in 1848 werd een nieuwe periode van bloei ingeluid. Zij zorgde voor een nieuwe leefregel ter vervanging van de statuten van 1526 en een herbronning van het religieuze leven. Ook de

Boven: plattegrond van het begijnhof van Kortrijk. (Tekening Arnoud Debonnet).

Hiernaast: Algemeen gezicht op het begijnhof van Kortrijk, met op de achtergrond de Onze-Lieve-Vrouwekerk. (Oude prentkaart, ca. 1950, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

traditie van het geven van particulier onderwijs werd weer opgenomen. Tijdens de periode dat Clementia Hiers het begijnhof leidde (1848-1899) liet ze ook het gebouwenbestand restaureren, deels op eigen kosten. Haar boekje *Het begijnhof van Kortrijk* uit 1887 was een eerste aanzet voor de studie van de geschiedenis van het Begijnhof. Bovendien publiceerde Alphonse-Marie Coulon zijn belangrijke studie *Histoire du Béguinage Sainte-Elisabeth à Courtrai d'après les documents authentiques* (1891) op haar verzoek.

Zoals overal in Vlaanderen liep tijdens de 20ste eeuw ook te Kortrijk het aantal begijnthjes steeds verder terug. De vrijgekomen huisjes werden bewoond door alleenstaande vrouwen. Momenteel wordt het begijnhof in verschillende fasen volledig gerestaureerd en gerenoveerd tot woningen voor senioren.

Het Kortrijkse begijnhof is een ommuurd domein van ongeveer één hectare groot en telt een veertigtal huisjes. Deze zijn gegroepeerd rond twee met gras begroeide binnenpleinen. Het begijnhof had oorspronkelijk drie toegangen: de hoofdingang in de begijnhofstraat en twee kleine poortjes die respectievelijk naar het Sint-Maartenskerkhof en de stadswal leiden. Het huidige uitzicht van het begijnhof kwam in belangrijke mate tot stand tijdens de 17de eeuw. In deze periode werden de meeste bestaande huizen herbouwd en werd ook de toelating verkregen om het hof uit te breiden op de gronden van de stadswal. Vermoedelijk ontstond zo het tweede binnenplein. Tijdens het eerste kwart van de 18de eeuw werden nog verschillende bakstenen huizen opgetrokken. Het Kortrijkse begijnhof werd op 19 april 1937 op de lijst van beschermde monumenten geplaatst.

Jeroen Cornilly

Bibliografie:

Brugge: Fernand Bonheure & Lieven Verstraete, *Het prinselijk begijnhof De Wijngaard in Brugge*, Tielt, 1992. - Luc Devlieghe, *De huizen te Brugge*, Tielt/Amsterdam, 1975, p. 18-24. - Jean-Pierre Esther, 'De Brugse Begijn-

hofkerk: een behoedzame restauratie', *Monumenten en Landschappen* 11 (1992), nr. 1, p. 28-39. - Jan Esther, *Behoedzaam omgaan. Monumentenzorg in Brugge 1988/1993*, Brugge, 1994, p. 40-50. - R. Hoornaert, *Le Béguinage Princier de Bruges. Le passé. Le présent*, Brugge, 1938.

Diksmuide: Wim Demoen, *Diksmuide, een stad in beweging. Wederopbouw 1915-1935*, onuitg. verh., Sint-Lucas Gent, 1993. - Robert Pieters, *Geschiedenis van Dixmude naar de beste oorkonden*, Diksmuide, 1885, p. 235-238. - Robert van Outryve, *Diksmuide door de eeuwen heen*, Wingene, 1981, p. 65-68.

Kortrijk: Miriam Baert-Vandenberghe, 'Leven in het Kortrijkse begijnhof. 1585-1789', *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk* 56 (1999), p. 1-287. - Alphonse-Marie Coulon, *Histoire du Béguinage d'après les Documents Authentiques*, Kortrijk, 1891. - P. Debrabandere, *Kortrijkse gevels van de XVIde eeuw tot het empire*, Kortrijk, 1973. - J. De Cuyper, 'Het begijnhof van Kortrijk. Ontstaan en oudste geschiedenis', *De Leiegouw* 15 (1973), p. 5-48. - Clementia Hiers, *Het begijnhof van Kortrijk*, Kortrijk, 1887. - Bernadette Roose-Meier, *Begijnhof en Begijnhofmuseum*, Brussel, 1990. - P. Vancolen, 'Leven en werk van grootjuffrouw Clementia Hiers (1819-1899)', *De Leiegouw* 15 (1973), p. 97-136.

Boven: het tweede binnenplein van het Kortrijks begijnhof, dat vermoedelijk in de 17de eeuw ontstond. (Foto JC).

Onder: restauratiewerken in het begijnhof van Kortrijk. (Foto Daniël de Kievith, Oostende).

Open Monumentendag 1999

Open Monumentendag Vlaanderen heeft er zijn elfde editie alweer op zitten. Zo'n half miljoen mensen kwamen 'luisteren' naar 681 opengestelde monumenten. Die vertelden de bezoekers hun eigen 'Reisverhaal in steen' over hoe zij 'Via Europa' op de één of andere manier beïnvloed werden. Er waren drie grote soorten 'verhalen': buitenlandse verhalen in monumentenlevens, verhalen van andermans gezag en verhalen van Europese sporen in het landschap. In West-Vlaanderen werden niet minder dan 177 monumenten in 43 gemeenten opengesteld.

West-Vlaamse blikvangers

West-Vlaanderen heeft door zijn geschiedenis een triest maar ruim aanbod aan monumenten van 'andermans gezag', 'Europese littekens' en 'monumenten ter verdediging'. Het spreekt voor zich dat een aantal lokale comités dergelijke monumenten in hun programma opgenomen hebben. Een aantal van de West-Vlaamse blikvangers is dan ook in deze groep te situeren. Langs de kust stond de *Atlantikwall* in de belangstelling. In Oostende met zijn rijk gevuld programma werden, naast het gewoonlijk opengestelde domein Raversijde met de batterij 'Saltzwedel neu/Tirpitz', de batterijen 'Hundius' (ca. 1.500 bezoekers) en 'Halve Maan', die deel uitmaakten van de *Atlantikwall*, druk bezocht. Maar de uitschieter daar was het 19de-eeuwse Fort Napoleon (ca. 4.000 bezoekers), dat in het voorjaar 2000 officieel heropend wordt. Ook in de Dodengang in Diksmuide en de veldbatterij van Adinkerke was het aanschuiven. Verder mochten o.m. de kazematten in Menen en het *American Flanders Field Cemetery* in Waregem zich in een grote tot overweldigende belangstelling verheugen.

In Adinkerke heeft de historische hoeve 'Het Groot Moerhof' een schitterende Open Monumentendag achter de rug. De samenwerking De Panne-Hondschoote werd aan

beide kanten van de grens zeer op prijs gesteld. Andere trekpleisters waren o.m. het *Grand Hotel Belle-Vue* in Middelkerke (ca. 1.100 bezoekers) en de priorij van Onze-Lieve-Vrouw Bethanië in Loppem (ca. 1.500 bezoekers). Oostende kan, naast de reeds genoemde, terugblikken op uitschieters als het cultuurschip *Imke C* en de *O.129 Amandine*, die in restauratie is. Roeselare noteerde als blikvanger het domein Sterrebos, ondanks het feit dat het kasteel niet werd opengesteld. In Kortrijk bracht de eerste openstelling van de Tacktoeren heel wat mensen op de been, net zoals de nieuw geopende begraafplaats Hoog Kortrijk. Het woonhuis van de familie Adornes en de Jeruzalemkerk mochten als schoolvoorbeeld van buitenlandse verhalen in monumentenlevens niet in het rijke Brugse programma ontbreken.

Provinciale blikvangers

Dé blikvanger bij uitstek was alweer de gesmaakte West-Vlaamse prelude van Open Monumentendag, ditmaal in de Gemeenschapsinstelling voor Bijzondere Jeugdzorg 'De Zande' in Ruiselede. Na het academisch gedeelte met lovende speeches van minister Mieke Vogels en gedeputeerde Gerrit Defreyne, kon iedereen, en vooral de jongeren, op deze uitzonderlijke locatie genieten van het optreden van het jazzensemble

De Gemeenschapsinstelling voor Bijzondere Jeugdzorg 'De Zande' in Ruiselede was dit jaar de locatie voor de West-Vlaamse prelude van Open Monumentendag. (Foto Jan Darthet, Sint-Andries).

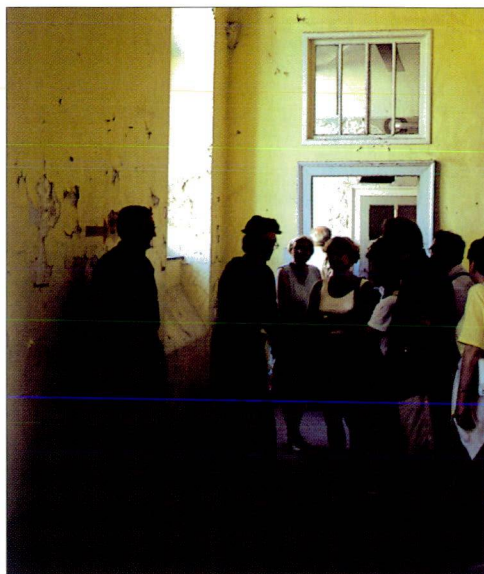

Skip Heaton en van de bekende Nederlandse percussiegroep *Slagerij Van Kampen*. 'De Zande' was de ideale plek om de prelude te laten plaatshebben, want zo kon het misschien wat onverwachte sociale aspect van de Monumentendag belicht worden: de Europese dimensie binnen de jeugdzorg. Samen met de opening van het Streekcentrum 'Sint-Pietersveld' vormde de prelude een waardige viering van de 150ste verjaardag van 'De Zande'. Zo'n 1.000-tal mensen waren op de afspraak. En nog veel meer mensen hadden blijkbaar zin om mee te vieren, want op zaterdag 11 en zondag 12 september mocht de instelling in totaal tussen de 13.000 en de 15.000 bezoekers verwelkomen. Dan mag men toch al zonder schroom spreken over een geslaagde Open Monumentendag...

Op Open Monumentendag zelf waren de 'provinciale klassiekers' Provinciaal Hof en residentie van de gouverneur weer publiekstrekkers met respectievelijk 3.711 en 1.254 bezoekers. In het Provinciaal Hof werd met de steun van de provincie ook het project 'Steunpunt Arbeid en Monumentenzorg' van het RISO aan het publiek voorgesteld. In het Grootseminarie werden een 1.000-tal bezoekers rondgeleid. Het Fort van Beieren in Koolkerke, voor de eerste maal opengesteld, bood naast historische informatie ook uitleg over fauna en flora. De demonstraties van de Monumentenwacht West-Vlaanderen in Brugge (Jeruzalemkerk) en Diksmuide (IJzertoren) werden opnieuw zeer geapprecieerd.

Jongerenprojecten

De West-Vlaamse jongerenprojecten kunnen op z'n minst weer geslaagd worden genoemd. Van de tien ingediende projecten in het kader van de campagne 'Monument zkt jong temperament m/v' kwamen er vijf uit West-Vlaanderen. We kunnen zo stilaan zelfs spreken van een aantal vaste waarden. Zo werd het project van de v.z.w. 'Jongerenproject Open Monumentendag Brugge', 'Overgankelijkheid van de verbeelding', in het voormalige jezuïetencollege en op andere locaties in de stad, opnieuw een voltreffer.

Het Langemarkse jongerenproject 'En toen bouwden we een barak van plak en stak', een project over o.m. de heropbouw na de Eerste Wereldoorlog, mocht zich verheugen in 800 belangstellenden. Deze beide projecten kregen de logistieke steun van de provincie. Verder werden er projecten ingediend door de Stedelijke Academie voor Muziek en Woord 'Peter Benoit' uit Harelbeke, de v.z.w. Horizon Educatief in samenwerking met de Cultuurdienst Oostende (met 700 kinderen een zodanig groot succes dat men zelfs de dinsdag is doorgedaan!) en de samenwerking Dienst Jeugd en de VVV 'Westhoek Elzas' uit Ieper.

Men kan dus gerust stellen dat monumenten en monumentenzorg duidelijk een levend thema zijn voor de West-Vlaamse jeugd.

Open MonumentenMaandag

Dit blijkt trouwens ook uit het succes van de eerste Open MonumentenMaandag. Naar schatting 30.000 kinderen hebben over heel Vlaanderen aan de MonumentenMaandag deelgenomen. Heel apart en bijzonder succesvol was de animatie rond het Archeologisch Project Verwersdijk, gebracht in het voormalige jezuïetencollege en -klooster in Brugge. In de traditie van de *living history* werden de bouwgeschiedenis van het complex en het leven van de jezuïeten en de studenten in vroegere eeuwen geëvoceerd. Dit werd trouwens bijzonder gesmaakt door zo'n 400 lagere schoolkinderen.

Al bij al kan de provincie nog maar eens fier zijn op een geslaagde Open Monumentendag. Veel tijd om op de lauweren te rusten is er niet, want intussen is men alweer druk bezig met de voorbereiding van Open Monumentendag 2000. In het licht van het nieuwe millennium vormt de 'tijd' een ideaal thema voor de volgende editie van het monumentenfeest. Tijd om weer aan het werk te gaan. En dan kunnen we hopelijk volgend jaar terugkijken op een twaalfde geslaagde Open Monumentendag.

Mariette Jacobs & Hans Vandecappelle

Links: het Jongerenproject Open Monumentendag Brugge liet dit jaar beelden die over de hele stad verspreid staan, met elkaar dialogeren. (Foto JC).

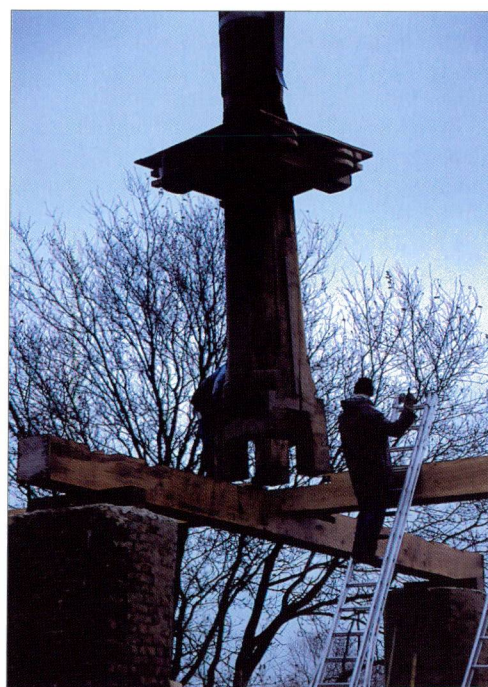
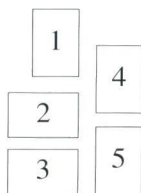
Rechts: in het voormalige Jezuietencollege van Brugge werden de bezoekers rondgeleid door de bewoners van weleer. (Foto JC).

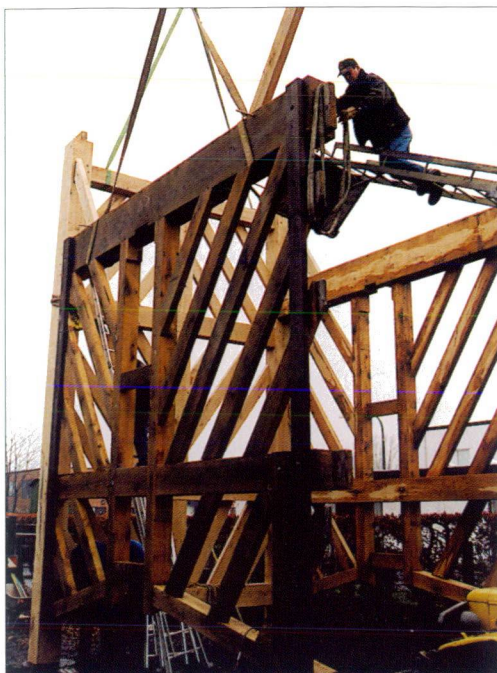
Restauratie Wullepitmolen Zarren in beeld

Terwijl het wachten is op de voltooiing van de Wullepitmolen in Zarren, brengt *In de Steigers* een fotoverslag van de plaatsing van de voet van de molen. Op 20 november 1998

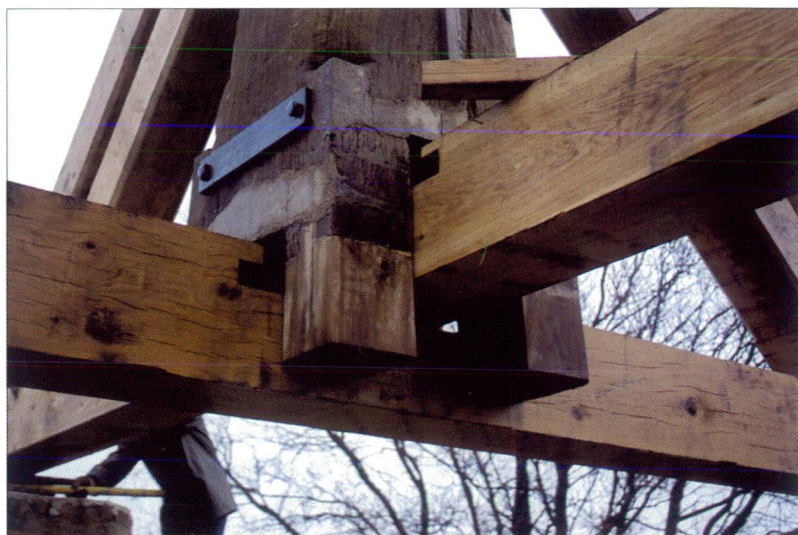
werd de standaard van de molen in een gespecialiseerd bedrijf in Koekelare preventief behandeld tegen zwammen en houtborende insecten (foto 1). Enkele weken later, op 9 december 1998, werd in de gutsende regen de molenvoet door twee zware kranen opgesteld. Na het plaatsen van de kruisplaten op de bakstenen teerlingen (foto 2 en 3) werd de standaard op de juiste plaats gehesen (foto 4). Vervolgens werden de binnenste en de buitenste steekband geplaatst (foto 5). Wanneer deze stukken op hun juiste plaats gebracht waren kon men de standaard (foto 6) laten zakken en kwamen alle onderdelen vast te zitten.

Tijdens de eerste maanden van 1999 werd in het atelier van molenbouwer Peel in Gistel verder gewerkt aan de molenkast. In februari werd naast het atelier in Gistel het skelet van

de molenkast gemonteerd (foto 7 en 8). Ondertussen werd ook gebouwd aan de kap van de molen, inclusief de molenas met vangwiel en voorwiel (foto 9 en 10). Op 14 oktober 1999 tenslotte werden molenkast en -kap op hun definitieve plaats opgesteld. Een fotoverslag hiervan verschijnt in het volgende nummer. – (JC).

7	6
8	9
10	

West-Vlaanderen en Westfalen wisselen molenervaring uit

In april jongstleden trok een groep West-Vlaamse molendeskundigen op studiereis naar de streek van Münster in Westfalen (Duitsland). Onder hen een sterke delegatie van de 'Provinciale Adviescommissie voor het behoud en de bescherming van het molenpatrimonium in West-Vlaanderen', kortweg: de 'Provinciale Molencommissie'. In september brachten Duitse molinologen een tegenbezoek aan West-Vlaanderen.

De beide studiereizen vonden respectievelijk plaats van 23 tot 25 april en van 17 tot 19 september. Zij maakten deel uit van het culturele uitwisselingsprogramma tussen het Landschaftsverband Westfalen-Lippe en de provincie West-Vlaanderen. Deze uitwisseling bestaat al sinds 1959 en heeft in de loop der jaren geleid tot talrijke verrijkende contacten op velerlei culturele gebieden: muziek, literatuur, kunstambachten, cultureel erfgoed, geschiedenis, archeologie, fotografie, plastische kunsten... Dit maal was als thema de monumentenzorg gekozen, meer bepaald de problematiek rond behoud, restauratie en herbestemming van het historische molenerfgoed.

In april hadden de Duitse gastheren traditiegetrouw een programma uitgewerkt waarin cultuur en gastvrijheid op voortreffelijke wijze gecombineerd waren. Er werden bezoeken gebracht aan gerestaureerde wind- en watermolens, alsmede aan een voormalige ambachtelijke stoommaaldrij. Bijzonder boeiend was ook de aanwending van oude watermolenlocaties voor de productie van schone elektriciteit: een uitstekend voorbeeld van een herbestemming die tegelijk ecologisch verantwoord is en economisch rendoert. De ontmoetingen met moleneigenaars

en ambtenaren belast met de zorg voor het molenerfgoed, leidden tot interessante gesprekken en tot nuttige uitwisseling van ervaringen, informatie en raadgevingen.

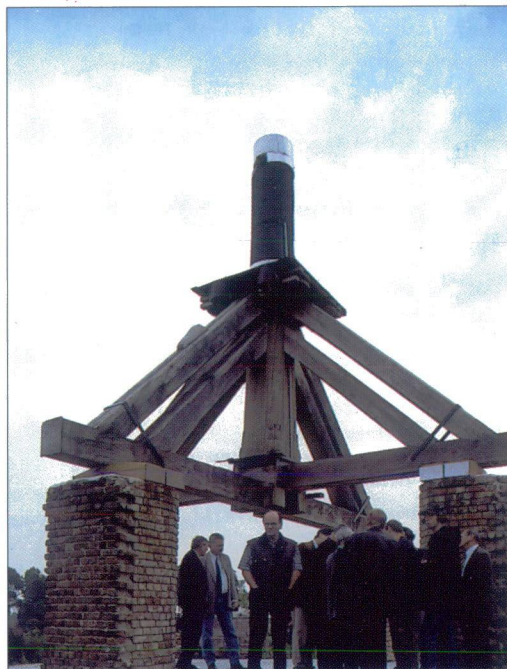
Voor het Duitse tegenbezoek hadden de Dienst voor Cultuur en de Provinciale Molencommissie een programma uitgewerkt dat een evenwichtige kijk bood op het rijke West-Vlaamse molenpatrimonium: stenen (o.a. Schellemlen Damme, Muizelmolen Hulste) en houten windmolens (Sint-Janshuismolen Brugge, Markeymolen Lo); nog te restaureren molens (Zandwegemolen Brugge, Couchezmlen Zarren), molens in restauratie (Wullepitmlen Zarren) en pas gerestaureerde molens (Hovaeremolen Koekelare). Ook West-Vlaanderens enige maalvaardige watermolen, Ter Walskerke in Anzegem, en het unieke vlaszwingelmolentje van Heule (Preetjes molen) mochten niet ontbreken. Eén van de hoogtepunten was ongetwijfeld het bezoek aan het molenbouwersatelier van de Gebroeders Peel in Gistel, waar op dat ogenblik de nieuwe molenkast en kap van de Wullepitmlen nog aanwezig waren en op heel wat belangstelling van de gasten mochten rekenen.

Marc Ryckaert

Boven: in Westfalen vertaalt molenzorg zich onder andere in de productie van de molenjenever.

Hiernaast: de West-Vlaamse delegatie op bezoek in het Freilichtmuseum van Münster, 23 april 1999. (Foto's MR).

Boven links: de achtkantige stellingmolen *Hollicher Mühle* in Steinfurt, die in 1985-1989 volledig gerestaureerd werd, stond op het programma van de West-Vlaamse bezoekers. Boven rechts: een van de gerestaureerde watermolens in Münsterland: de *Haarmühle* nabij de stad Ahaus.

Midden links: de oude windmolen, nadien de stoommaaldery van Rinkerode bij Münster is thans als molenmuseum te bezoeken. Midden rechts: enkele Westfaalse molinologen bij de voet van de provinciale *Wullepitmolen* in Zarren, 19 september 1999.

Onder: leden van de Duitse delegatie maken kennis met het merkwaardige vlaszwingelmolentje *Preetjesmolen* in Heule, 18 september 1999. (Foto's MR).

Oorlogsschade aan de Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekerk

Kortrijk en omstreken werden tijdens de Tweede Wereldoorlog herhaaldelijk getroffen door luchtbombardementen. Het station, een vormingsstation, was van groot strategisch belang en vormde zowel voor de Duitse als voor de geallieerde luchtmacht een belangrijk doelwit.

Tijdens de laatste maanden van de oorlog kreeg de stad bijzonder zware bombardementen te verwerken die vele slachtoffers eisten en zware schade aan de gebouwen toebrachten. In de nacht van 21 juli 1944 werd Kortrijk twee maal vanuit de lucht aangevallen. De menselijke tol was bijzonder zwaar (172 slachtoffers) en honderden gebouwen verspreid over de binnenstad waren totaal vernield of zwaar beschadigd. De Grote Hallen, de post, de Sint-Michielskerk, het klooster van de paters karmelieten en het Koninklijk Atheneum zijn enkele van de gebouwen die in puin lagen. Andere gebouwen zoals de stadsschouwburg, het slachthuis, de stedelijke meisjesschool en de Onze-Lieve-Vrouwekerk waren ernstig beschadigd. Een aantal foto's van de schade aan het laatst genoemde monument worden hier afgebeeld. Deze historische opnames berusten in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief.

De stichting van de Onze-Lieve-Vrouwekerk gaat terug op een belofte van graaf Boudewijn IX om een kerk toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw op te richten. De oudste kapel, die enkel een koorpartij omvatte, werd omstreeks 1200 opgetrokken. Tijdens de tweede helft van de 13de eeuw werd de kerk uitgebreid met een transept en een driebeukig schip, die nog steeds bestaan. Het oude koor werd aan het begin van de 14de eeuw gesloopt en vervangen door een nieuw koor met straalkapellen. Omstreeks 1370 werd tegen de zuidzijde van de kerk de zogeheten Gravenkapel aangebouwd. Het interieur kreeg zijn huidige uitzicht tijdens de 18de eeuw, toen er belangrijke verbouwingswerken werden uitgevoerd. De vloer van het koor werd vernieuwd, er werden een aantal nieuwe altaren opgericht en de wanden van het hoogkoor werden van een classicistisch decor voorzien. Vanaf 1868 werd het in Scheldegotiek opgetrokken bedehuis gerestaureerd volgens de plannen van Pierre Nicolas Croquison.

Tijdens het bombardement van 21 juli 1944 werd vooral de noordkant van het koor getroffen. De ramen van de kerk lagen aan diggelen en een deel van de daken van de straalkapellen en waren ingestort. De kapel

De hele noordoosthoek van de Kortrijkse Onze-Lieve-Vrouwekerk werd bij het bombardement van 21 juli 1944 vernield. (Foto door onbekend fotograaf, genomen op 10 augustus 1944. - Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

ten noorden van de askapel lag volledig in puin, zoals op de foto's te zien is. Ook het 18de-eeuwse Sint-Rochusaltaar, dat zich in deze kapel bevond, werd grotendeels vernietigd. Na de oorlog werden de ontbrekende delen, waaronder het retabelreliëf uit 1774, vervangen door kopieën. De schade aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk werd tussen 1949 en 1966 hersteld.

Jeroen Cornilly

Bibliografie: Raoul De Paepe, 'De luchtaanvallen op Kortrijk, Heule, Marke en Bissegem gedurende de Tweede Wereldoorlog (1939-1945)', *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk* 42 (1975), p. 5-114. - Luc Devliegher, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Kortrijk*, Tielt, 1973.

Beelden van de ravage in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Kortrijk. Onderaan een gezicht in noordelijke richting vanuit de zuidelijke kooromgang. (Foto's genomen op 10 augustus 1944. - Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

Oude sluis in provinciaal domein 'De Palingbeek' binnenkort als monument beschermd

In de buurt van Ieper bevindt zich een van de merkwaardigste landschappen van West-Vlaanderen. In een diepe, beboste sleuf liggen de restanten van een oud kanaal en twee vervallen sluisen. Sinds ruim een kwarteeuw wordt het geheel door de Provincie beheerd en als Provinciaal Domein 'De Palingbeek' voor wandelaars toegankelijk gesteld. Begin dit jaar werd één van de sluisen door de Vlaamse minister van cultuur op de 'ontwerplijst van voor bescherming vatbare monumenten' geplaatst. In maart gaf de Bestendige Deputatie hierover een gunstig advies. Het definitieve beschermingsbesluit wordt vermoedelijk nog dit jaar door de minister getekend.

De sluis is een overblijfsel van het kanaal Ieper-Komen. De werken aan het kanaal werden aangevat in 1864. Voor de Ieperlingen ging een lang gekoesterde droom in vervulling: eindelijk zouden zij over een goede scheepvaartverbinding met het Leiebekken beschikken. De natuur beschikte er echter anders over. Op de plaats waar het kanaal de hoogte van Hollebeke dwarste, bleken de bodemlagen zo onstabiel dat alle kunstwerken die men er bouwde na korte tijd instortten. Diverse pogingen om een tunnel te graven mislukten. In 1910 zag men definitief af van de bouw van een tunnel en begon men

met de aanleg van een diepe sleuf, met bruggen en schutsluisen. Ook deze werken eindigden in een complete mislukking. De taluds gingen massaal aan het schuiven en in juni 1913 stortte de monumentale ijzeren Sint-Elooisbrug, die ongeveer ter hoogte van de huidige cafetaria lag, in. Na de Eerste Wereldoorlog poogden de Ieperlingen het dossier van het kanaal weer geopend te krijgen, maar de nationale overheid was van oordeel dat er al te veel geld gestopt was in een hopeloos project en gaf de zaak op. Grote delen van het kanaaltracé zijn tot nu bewaard gebleven, onder meer langs de

Algemeen gezicht op de voormalige sluis in het Provinciaal Domein 'De Palingbeek'. (Foto MR).

spoorweg Kortrijk-Ieper-Poperinge. Sommige stukken zijn dichtgeslibd en begroeid met struikgewas en bomen, in andere staat nog water en heeft er zich een rijke watergebonden biotoop ontwikkeld. In het kader van de waterbeheersingswerken in en om Ieper werden enkele jaren geleden vijf van de veertien oude sluizen van het kanaal hersteld en in het nieuwe waterhuishoudings-systeem geïntegreerd.

De sleuf van Hollebeke raakte in de loop der jaren op natuurlijke wijze met bos begroeid en evolueerde aldus tot een zeer interessant natuurgebied. Sinds 1973 is dit gebied als provinciaal domein toegankelijk voor het publiek. De sluis die thans ter bescherming voorgedragen wordt, is een stille getuige van de grootse werken die het ontstaan gaven aan de sleuf: de faliekant afgelopen aanleg van het kanaal Ieper-Komen.

Marc Ryckaert

Bibliografie: G. Maertens, L. Stubbe, L. Vandamme (red.), *Het verhaal van een Oude Vaart. Geschiedenis en toekomst van het kanaal Ieper-Komen*, Ieper 1994 (uitgegeven ter gelegenheid van Open Monumentendag 1994, met bijdragen van O. Mus, L. Stubbe, L. Vandamme, H. Viaene, S. Verheye en R. Verstraete).

De Batterij Aachen is de Atlantikwall niet

In de bijdrage van Mariette Jacobs over de *Atlantikwall* langs onze kust, verschenen in het vorige nummer, is geheel buiten de wil van de auteur een verkeerde illustratie geplaatst. De foto op bladzijde 24 toont weliswaar een betonnen bunker uit het Provinciaal Domein Raversijde, maar dan wel een die uit de Eerste Wereldoorlog dateert. Het betreft meer bepaald de linkse of westelijke observatiebunker van de Batterij Aachen. Deze batterij werd als meest westelijke van de Duitse kustbatterijen in januari-april 1915 uitgebouwd in de duinen van Raversijde, op de plaats van het toenmalige Koninklijke Domein. De belangrijkste elementen van de batterij waren vier geschutsstanden met 150 millimeter-kanonnen en munitieopslagruimten, geflankeerd door een westelijke en een oostelijke observatiepost. De batterij, die een reikwijdte van ruim achttien kilometer had, diende gedurende de hele oorlog zowel voor de kustverdediging als voor de beschieting van de geallieerde stellingen aan het IJzerfront. Na de oorlog vormde de batterij één van de bestemmingen voor het fronttoerisme, tot zij in 1923 ontmanteld werd. De betonnen structuren bleven evenwel behouden. Toen tijdens de Tweede Wereldoorlog langs de Belgische kust de *Atlantikwall* uitgebouwd werd, nam men de oude stellingen van de batterij Aachen niet opnieuw in dienst. De westelijke observatiebunker kreeg wél opnieuw een functie. Bovenop werd luchtafweergeschut geplaatst en uit beschilderingen binnenin, die uit de

Tweede Wereldoorlog dateren, blijkt dat de bunker zelf ook weer in gebruik was. Zo was het misschien tóch niet geheel ten onrechte dat hij als illustratie opgenomen werd in een bijdrage over de *Atlantikwall*... – (MR).

Bibliografie: Aleks Deseyne, *Raversijde 1914-1918. Geschiedenis van de Batterij Aachen*, Brugge, Provinciebestuur, 1993, 60 blz.

Boven: de voormalige sluis in het Provinciaal Domein 'De Palingbeek', detail. (Foto MR).

Hiernaast: de westelijke observatiebunker van de Duitse kustbatterij 'Aachen' uit de Eerste Wereldoorlog, gelegen in het Provinciaal Domein Raversijde. (Foto Daniël de Kievith, Oostende).

Kort Monumentennieuws

BRUGGE

Uitreiking Europa Nostra-diploma

Wij meldden het al in een vorig nummer: de restauratie van de Sint-Salvatorstoren in Brugge werd bekroond met een *Europa Nostra-award*. Het prestigieuze *Europa Nostra* selecteert elk jaar enkele opvallende restauratieprojecten in heel Europa. Voor 1998 koos de jury uit de talrijke kandidaten onder meer de Sint-Salvatorstoren. Het juryverslag loofde de nauwgezette en respectvolle restauratie in haar geheel en de ontdekking en restauratie van de 13de-eeuwse galmgaten in het bijzonder. Het *Europa Nostra*-diploma werd op donderdag 9 september 1999 officieel uitgereikt, in aanwezigheid van o.m. gouverneur Paul Breyne en eregouverneur Olivier Vanneste. Aan de toren werd een gedenkplaat onthuld. In zijn toespraak prees *Europa Nostra*-voorzitter Daniël Cardon de Lichtbuer de voorbeeldige Brugse aanpak van de monumentenzorg en de wijze waarop het provinciebestuur hiertoe een belangrijke bijdrage levert. Gedeputeerde Fernand Peuteman schetste de historiek van de restauratie en dankte *Europa Nostra* voor de erkenning. 'Dat onze inspanningen door een vereniging als *Europa Nostra* gewaardeerd worden, vervult ons met trots, tevredenheid en dankbaarheid. Deze waardering is trouwens niet alleen bestemd voor de Provincie als bouwheer, maar ook voor allen, die bij de restauratie betrokken waren en er hun aandeel in hadden', aldus nog de heer Peuteman, die zich tevens verheugde over de goede verstandhouding met de kathedrale kerkfabriek enerzijds en de afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap anderzijds. (Marc Ryckaert).

EGGEWAARTSKAPELLE

Molentje Decroos draait weer

Het molentje Decroos aan de Palinghoekstraat in Eggewaartskapelle, dat dateert van 1905, werd in 1998 gerestaureerd en was reeds beschermd sinds 13 oktober 1986. Het ruilverkavelingscomité, dat bestond uit de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) en het stadsbestuur van Veurne, diende voor de uitvoering van de verkaveling rekening te houden met het beschermde molentje. Hierdoor werd besloten het kleine hoevemolentje te restaureren.

Boven: het Molentje Decroos in Eggewaartskapelle. (Foto MR).

Hiernaast: gedeputeerde Fernand Peuteman neemt het *Europa Nostradiploma* in ontvangst uit de handen van voorzitter Daniël Cardon de Lichtbuer. Verder herkent men gedeputeerde Gerrit Defreyne en gouverneur Paul Breyne. (Foto Fernand Proot, Brugge).

Op 8 december 1998 werd een overeenkomst gesloten tussen de Vlaamse gemeenschap en de provincie West-Vlaanderen, waarbij de provincie het beheer over het molentje overgenomen heeft. De bestendige deputatie heeft inmiddels de kandidaturen van de heren meester-molenaars Bart Castelein (wereldfietser) en Julien Geldof als vrijwillige molenaars weerhouden, zodat het molentje reeds in 1999 kan draaien en toegankelijk zijn voor het publiek.

Het molentje Decroos is een kleine standaardmolen op vier bakstenen teerlingen. Het bevat een steenkoppel met een diameter van 1,10 m en een gevlucht van 10 m. Door zijn kleine afmetingen is deze windmolen uniek voor ons land.

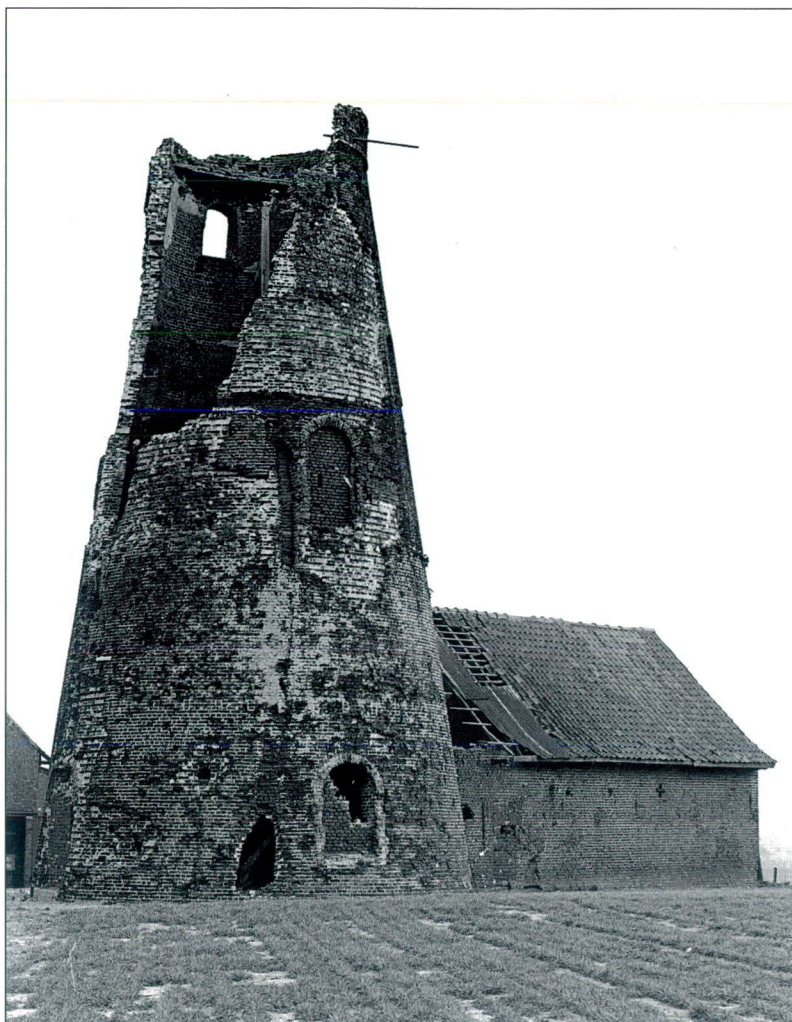
In 1980 en in 1990 waaide het molentje omver. Dankzij vooral het tussentijdse beschermingsbesluit van 1986 en de ruilverkaveling is West-Vlaanderen opnieuw een maalvaardige molen rijker. – (Géry Cappon).

KLERKEN

Molenruïne wordt monument

Op de wijk 'De Smisse' in Klerken (gemeente Houthulst) staat al tachtig jaar een molenruïne als indrukwekkend getuigenis van de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog. Het gaat om de 'Vancoillies Molen', die in 1879 als stenen stellingmolen opgetrokken werd ter vervanging van een houten voorganger. De plek bevindt zich op 43 meter boven de zeespiegel, op een heuvelkam aan de rand van de IJzervlakte. Het is een ideale locatie voor een goede windvang en bij helder weer is het uitzicht er prachtig. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was de molen voor het Duitse leger dan ook een voortreffelijke observatiepost, die een panoramische blik over de frontstreek bood. Voor het nabijgelegen dorp was die ligging minder ideaal. Klerken werd al in de eerste oorlogsmaanden geheel vernield. De molenromp op Klerken-Smisse bleef als eenzame uitkijkpost staan, te midden van het verwoeste landschap. Bij de bevrijding in september 1918 werd hij ernstig beschadigd en vielen er ook een aantal slachtoffers. Sindsdien bleef hij met zijn typische, verbrokkelde silhouet staan als een stille aanklacht tegen het zinloze oorlogsgeweld en wordt hij ook wel de 'Verbrande Molen' genoemd.

Hoewel hij tot nog toe vrij goed weerstand geboden heeft aan weer en wind, vertoont de molenromp na al die jaren toch tekenen van voortschrijdend verval. Vooral de voorjaarsstormen van 1990 en 1991 hadden veel losliggende stenen naar beneden doen vallen. Dat verontrustte een aantal Klerkenaren die begaan waren met het monumentale erfgoed van hun gemeente. De actieve Klerkense dorpsraad lanceerde daarom in 1997 een campagne onder het motto 'Red de stervende molen'. Met een petitie-actie werd eerst de eigen bevolking gesensibiliseerd. Vervolgens werd – mede op aanraden van het Provincie-

bestuur – een lijvig dossier samengesteld over de molen en zijn onmiddellijke omgeving, met het oog op de mogelijke bescherming ervan als monument. Het dossier werd overgemaakt aan de afdeling Monumenten en Landschappen en kort nadien tekende toenmalig Vlaams Cultuurminister Luc Martens al het voorlopige beschermingsbesluit. De definitieve bescherming volgde op 1 april 1999. De omgeving met de molenhoeve werd tegelijk beschermd als dorpsgezicht. Op zondag 13 september 1998 was het niet alleen Open Monumentendag in Klerken. Men herdacht er tevens de bevrijding van het dorp, tachtig jaar eerder. Hierbij stond de molenruïne vanzelfsprekend centraal. De herdenking vond plaats in aanwezigheid van onder meer provinciegouverneur P. Breyne, gedeputeerde G. Defreyne en burgemeester Maria Vandenbussche van Houthulst. Ook het jaar daarop, op 12 september 1999 vond aan de voet van de molen een plechtigheid met bloemenhulde plaats, waarbij niet alleen de slachtoffers van de bevrijding van Klerken in 1918, maar ook de gesneuvelden van de beide wereldoorlogen en van de recentere vredesmissies herdacht werden.

De Klerkenaren hebben ook toekomstplannen voor de molen, die zij ondertussen tot 'Vredesmolen' hebben omgedoopt. Nu er, dank zij de bescherming als monument, een beroep op subsidies van gewest en provincie zal kunnen worden gedaan, zal hij geconsolideerd worden. Het is dus niet de bedoeling hem in zijn oorspronkelijke staat te herstellen

De molenruïne van Klerken in 1983. Sindsdien hebben de voorjaarsstormen van 1990 en 1991 het gebouw verder doen aftakelen. (Foto Luc Devliegheer, Sint-Michiels).

en hem opnieuw maalvaardig te maken. Hij wordt in zijn bestaande vorm 'bevroren' en zal als zodanig de rol van oorlogsmonument vervullen. Hiertoe zal de gemeente de molen en de grond er omheen in erfpacht nemen van de huidige privé-eigenaar. Inmiddels is al een ontwerper voor de restauratiewerken aangesteld. De ramingen van de kostprijs lopen uiteen van 1,7 tot 2,5 miljoen frank of 42.142 à 62.000 euro. Later hoopt men ook het zwaar vervallen bijgebouwtje te herstellen en het in te richten als tentoonstellingsruimte. – (Marc Ryckaert).

Wie meer wil vernemen over de molenruïne van Klerken, kan contact opnemen met: Dorpsraad Klerken, Holleweg 3, 8650 Klerken. Daar is onder andere een brochure over de molen en zijn geschiedenis beschikbaar.

MESEN

Sint-Niklaaskerk wordt gerestaureerd

Hoewel ze pas na de Eerste Wereldoorlog werd opgetrokken, was de Sint-Niklaaskerk van Mesen toch al aan restauratie toe. Zij staat dezer dagen dan ook in de steigers. De huidige Sint-Niklaaskerk is de opvolgster van de aloude abdijkerk van Mesen, die oorspronkelijk aan Onze-Lieve-Vrouw toegewijd was. De abdij, bestemd voor dertig zusters van adellijke afkomst, werd in 1060 gesticht op initiatief van gravin Adela, echtgenote van Boudewijn V. De abdis had als 'Dame en Gravin van Mesen' tevens de wereldlijke macht over het stadje. Behalve de zusters waren er ook kanunniken, die rond 1080 een afzonderlijk kapittel gingen vormen en rond 1225 een eigen gebedsruimte kregen, palend aan de abdijkerk: het zogenaamde Herenkor. Naast de abdijkerk stond ten laatste in 1164 ook nog de Sint-Niklaaskerk,

die als parochiekerk fungeerde voor de Mesenaren. Ruim vijfhonderd jaar later verdween Sint-Niklaas weer: het gebouw diende in 1685 wegens zware stormschade afgebroken te worden. Van dan af deed het Herenkor, dat bij die gelegenheid gerestaureerd werd, dienst als parochiekerk. Het jaar 1776 bracht belangrijke wijzigingen met zich mee. De abdij werd opgeheven en omgevormd tot tehuis voor dochters van gesneuvelde en invalide militairen, het zogenaamde 'Koninklijk Gesticht van Mesen'. De oude abdijkerk fungeerde voortaan als parochiekerk en werd van 'Onze-Lieve-Vrouwekerk' omgedoopt tot 'Sint-Niklaaskerk'. Het Herenkor werd gedegradeerd tot stapelruimte. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden zowel het Koninklijk Gesticht als de Sint-Niklaaskerk tot puin geschoten. Het Koninklijk Gesticht werd na de oorlog niet heropgebouwd: het werd overgebracht naar Lede bij Aalst. De kerk werd wel heropgebouwd. Dit gebeurde in 1928-1930 naar een ontwerp van architect Charles Patris uit Elsene. De nieuwe kerk was een stuk kleiner dan de oorspronkelijke. Zo werd onder meer het Herenkor niet terug opgebouwd. Maar het merkwaardige torenvolume - bestaande uit een centrale lantaarntoren, geflankeerd door twee traptorens met vierkant grondplan - werd behouden. Als wederopbouwkerk heeft het geheel slechts een beperkte monumentale waarde. In zijn architectuurgids *Romaans in België* gewaagt Jean-Pierre Esther zelfs van een 'mislukte reconstructie' (p. 255). Michiel English formuleerde het nog sterker in *Romaanse Bouwkunst in Westvlaanderen*: 'De oorlog heeft alles verwoest, en wat nadien als «herstelling» in de plaats kwam is een totale mislukking, eerder een caricatuur van archeologische herstelling' (p. 42). Laatstgenoemde auteur hanteerde echter wel vaker een erg scherpe pen en bezondigde zich soms aan ongenueanceerde standpunten.

Boven: binnenzijde van de molenruïne van Klerken.

Onder: de Sint-Niklaaskerk van Mesen in restauratie, oktober 1999. (Foto's MR).

De oorlogsverwoestingen hadden ook nog een onverwacht gevolg. Bij het ruimen van het puin ontdekte men achter de muren van de 16de-eeuwse crypte belangrijke resten van de oorspronkelijke Romaanse crypte uit de 11de eeuw. In de loop van de jaren twintig werd in opdracht van de Koninklijke Commissie voor Monumenten een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek verricht dat leidde tot de restauratie van de crypte in haar originele vorm. In 1939 werd de crypte als monument beschermd.

Omdat de kerk als geheel niet als monument beschermd is, kon voor de thans lopende restauratie geen beroep op overheidssubsidies gedaan worden. Deze kost kon echter onmogelijk door de kerkfabriek en de gemeente alleen gedragen worden. Daarom besliste het provinciebestuur om uitzonderlijk een toelage van acht miljoen frank (198.315 euro) te verlenen. – (Marc Ryckaert).

Bibliografie: Johan Beun, 'Mesen. Een kleine stad met een grote geschiedenis', *Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, nr. 189, (1994), afl. 3, p. 5-36. - Johan Beun (red.), *Mesen, kleine stad op de heuvel. Verzameling historische bijdragen over Mesen*, Mesen, 1995, p. 108-109. - *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 11n3. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Ieper. Kantons Mesen - Wervik - Zonnebeke*, Turnhout, 1991, p. 91-96. - M. English, *Romaanse Bouwkunst in Westvlaanderen*, Brugge, 1939, p. 41-43. - Jean-Pierre Esther, *Architectuurgids Romaans in België*, Antwerpen, 1992, p. 250 en 255. - Br. Firmin [De Smidt], *De Romaanse kerkelijke bouwkunst in West-Vlaanderen*, Gent, 1940, p. 135-155 (ill.). - Edwin Loosveldt, *Crypte van de Sint-Niklaaskerk te Mesen*, z.pl., 1971. - R. Maere & S. Mortier, 'La crypte de l'Eglise de Messines', *Bulletin des Commissions Royales d'Art et d'Archéologie*, LXIV (1930) 98-104.

WEST-VLAANDEREN

Provinciale Molendraaipremie verhoogd tot half miljoen

Met toepassing van het provinciale reglement, goedgekeurd in de provincieraad van 25 februari 1999, ontvangen de vrijwillige molenaars op West-Vlaamse ambachtelijke molens een jaarlijkse draaipremie. De toekenning van deze draaipremie kadert in het provinciale molenbeleid dat een stimulans wil zijn in het behoud en de bescherming van het molenpatrimonium. De wind-, water- en rosmolens behoren immers tot het industrieel-archeologische erfgoed. De meeste maalvaardige molens zijn ook beschermde monumenten die een belangrijke cultuurtouristische waarde hebben. Vanuit technisch oogpunt is het meer dan wenselijk dat de molens draaiende gehouden worden. En dit ligt aan de basis van de toekenning van een draaipremie, die vanaf 1999 - voor het werkjaar 1998 - door de provincieraad verhoogd is van 300.000 tot 500.000 frank (12.395 Euro).

Aan de vrijwillige molenaars op de volgende ambachtelijke molens is door de provincie een draaipremie verleend: *Poelbergmolen* in

Tielt; *Stalijermolen* in Leisele; *Hoekmolen* in Hoeke; *Watermolen Ter Walskerke* in Anzegem; *Oostmolen* in Gistel; *Vanbutseselmolen* in Wevelgem; *Demeestersmolen* in Oostvleteren; *Herentmolen* in Meulebeke; *Muizelmolen* in Hulste; *Oude Zeedijkmolen* in Avekapelle; *Broekmolen* in Beveren-aan-de-IJzer; *Dorpsmolen* in Oostkerke; *Kruisstraatmolen* in Werken; *Molen Ter Claere* in Sint-Denijs; *Hovaremmolen* in Koekelare; *Knokmolen* in Ruiselede; *Grijspeerdmolen* in Gits; *Duiveltje-der-Nachten* (Bakkerijmuseum) in Veurne; *Preetjesmolen* in Heule; *De Goede Hoop* in Menen; *Stokerijmolen* in Kuurne; *Steenakkermolen* in Langemark; *Markeymolen* in Pollinkhove; *Schellemolen* in Damme.

Het aanvragen van de provinciale draaipremie 1999 gebeurt bij de sectie Cultureel Erfgoed van de provinciale Dienst voor Cultuur, Koning Leopold III-laan 41 in 8200 Sint-Andries. – (Géry Cappon).

De Sint-Niklaaskerk van Mesen: zuidkant van het schip en vieringtoren, oktober 1999. (Foto MR).

Joris Helleputte: architect en politicus

Het KADOC startte in 1998 met een nieuwe reeks publicaties omtrent kunst en cultuur onder de titel 'KADOC-Artes'. Het eerste volume in deze reeks is gewijd aan het leven en werk van architect en politicus Joris Helleputte. Deze lijvige monografie werd in twee delen opgesplitst: een biografie en een oeuvrecatalogus.

Joris Helleputte werd geboren in Gent in 1852 als jongste zoon van een bakker. Hij behaalde in 1873 aan de Rijksuniversiteit van diezelfde stad het diploma van ingenieur bruggen en wegen. In 1874 werd de 22-jarige Helleputte benoemd tot docent aan de Speciale Scholen van de Leuvense universiteit. Hij doceerde er de colleges architectuur en in 1878 werd onder zijn impuls een afzonderlijke opleiding burgerlijk ingenieur-architect opgericht. Tot aan zijn emeritaat in 1911 bleef hij het grootste deel van de colleges architectuur doceren.

Joris Helleputte was een overtuigd katholiek en verdediger van het ultramontaanse gedachtegoed. Dit streven naar een herstel van de christelijke sociale orde kwam zowel in zijn architecturaal oeuvre als in zijn politieke activiteiten tot uiting. De oprichting van de Gilde van Ambachten en Neringen en van de Boerenbond illustreren zijn streven.

De politieke loopbaan van Helleputte begon in 1889, wanneer hij verkozen werd als volksvertegenwoordiger van de Katholieke Partij. Enkele jaren later, in 1896, ruilde hij zijn carrière als architect definitief in voor de politiek. Hij profileerde zich als een overtuigd katholiek, Vlaamsgezind en sociaal politicus. In 1907 kreeg hij de ministerportefeuille van Spoorwegen, Post en Telegrafie toegewezen. Hij besteedde o.a. grote aandacht aan infrastructuur en dienstverlening

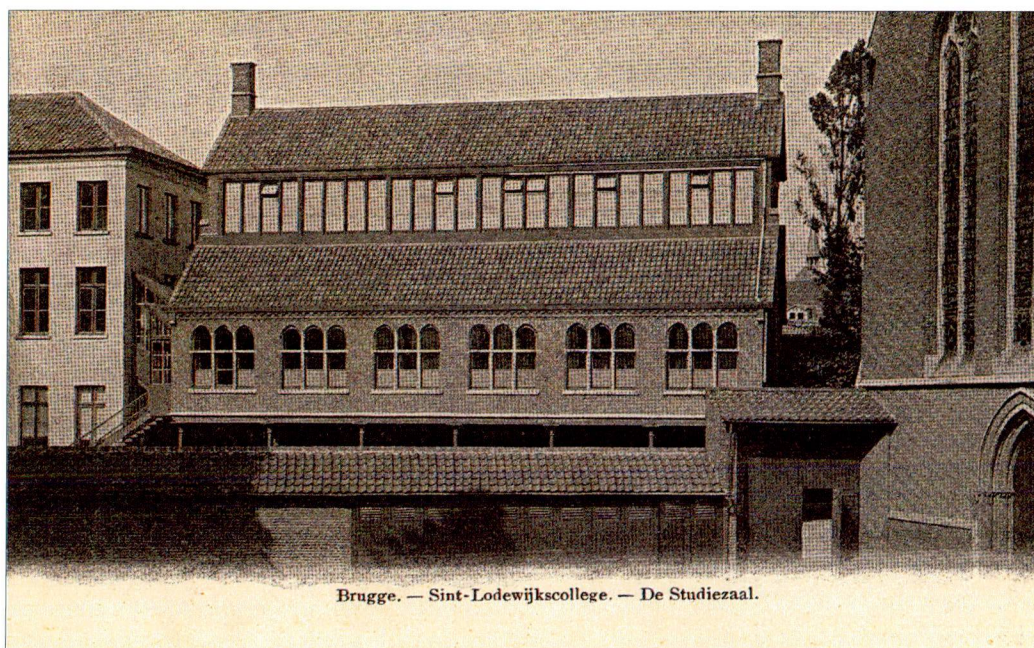
wat onder meer resulteerde in de realisatie van een aantal nieuwe gebouwen.

Vermeldenswaardig zijn enkele postgebouwen naar ontwerp van een aantal van zijn leerlingen zoals Pieter Langerock, die het vroegere postgebouw van Kortrijk ontwierp. In de periode 1907-1918 was hij verschillende malen minister van Landbouw, van Openbare werken en van Spoorwegen, Post en Telegrafie. Als lid van de regering in Le Havre speelt hij ook een belangrijke rol binnen de voorbereidingen voor de Wederopbouw. De eerste conferentie omtrent dit probleem, gehouden in februari 1915 in Londen, werd door Helleputte voorgezeten. In het verhaal van de eigenlijke wederopbouw van de Verwoeste Gewesten komt de naam Joris Helleputte echter niet voor.

Joris Helleputte was één van de meest productieve neogotische architecten in België. Zijn imposante oeuvre, dat zowat 80 al dan niet uitgevoerde projecten omvat, kwam in de relatief korte periode tussen 1874 en 1896 tot stand. Dit erg verscheiden oeuvre omvat zowel nieuwbouw, gaande van woningen en wegkapelletjes tot scholen, kloosters en kerken, als restauraties en uitbreidingen van bestaande gebouwen.

De architecturale vormtaal van Joris Helleputte is sterk verwant met het werk van Jean-Baptist Bethune, voor wie de laatmiddeleeuwse Brugse baksteengotiek als belangrijkste inspiratiebron gold. Helleputtes exclusieve keuze voor de gotiek als bouwstijl werd in belangrijke mate vanuit ideologisch standpunt ingegeven. Hij beschouwde de gotiek als de christelijke stijl bij uitstek. Zijn ontwerpen worden daarnaast ook gekenmerkt door een sterke rationaliteit, zowel op constructief als op functioneel gebied. Typerend is verder de grote aandacht die hij besteedde aan de afwerking van zijn architectuur, zowel wat het exterieur als het interieur betreft. Voor de uitvoering deed hij een beroep op

De neogotische studiezaal en (rechts) de kapel van het Sint-Lodewijkscollege in Brugge, gebouwd naar ontwerpen van Joris Helleputte. Beide gebouwen werden gesloopt in de jaren 70 van de twintigste eeuw. (Oude prentkaart, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

gespecialiseerde ambachtslui.

Joris Helleputte werkte aan een viertal projecten in West-Vlaanderen, waarvan het belangrijkste het ontwerp voor de kapel en de studiezaal van het Sint-Lodewijkscollege in Brugge is. Door toedoen van James Weale werd Helleputte in 1879 gecontacteerd door Alfons De Leyn, principaal van het college, voor de bouw van een kapel in gotische stijl. Tussen 1879 en 1883 werkte Helleputte verschillende projecten uit. Zowel exterieur als interieur werden in 1883-1884 naar zijn plannen uitgevoerd. Intussen was hij al begonnen met het ontwerp van een studiezaal die in 1884-1885 gebouwd werd. Deze studiezaal steunde op gietijzeren pijlers zodat een overdekte speelplaats bekomen werd. Van dit complex bleef helaas niets bewaard. Het Sint-Lodewijkscollege werd bijna volledig afgebroken in de jaren 1970 om plaats te maken voor het Zilverpand.

Dit project en de ontwerpen voor de vergroting van de Sint-Pietersbandenkerk in Oostkamp (1886-1889), de bouw van een dokterswoning in Zedelgem (1886) en de verbouwing van het kasteel de Patin in Langemark (1882-1884) worden uitvoerig beschreven in de oeuvrecatalogus. – (JC).

Jan De Mayer en Leen Van Molle, *Joris Helleputte. Architect en Politicus*, 2 delen, Universitaire Pers Leuven, 1998.

Brugse wijk te boek gesteld (2)

In de vorige 'Boekenplank' stond een signalement van het boek *Van Rame tot Coupure* (1997), waarin de geschiedenis en het bouwkundige erfgoed van de wijk rond de Coupure in Brugge beschreven wordt. Nog geen jaar na het Coupureboek verscheen alweer een publicatie gewijd aan een Brugse wijk. Op initiatief van de vzw Buurtwerk Stubbekwartier stelde Rudy Kyndt het boek samen onder de titel *Een wandeling door 100 jaar Stubbekwartier*.

Het Stubbekwartier is begrensd door de Scheepsdalelaan in het westen, de Koningin Elisabethlaan en de Komvest in het zuiden, het Baron Ruzeteparkje in het oosten en de Oostendse Vaart in het noorden. Tot het einde van de 19de eeuw was het schaars bebouwd: enkele huizen nabij de Scheepsdalebrug, de gasfabriek van Desclée aan de Scheepsdalelaan, het landhuis van baron de Peellaert, een paar bedrijfjes en nogal wat kassen van tuinders en telers van sierplanten.

De grote ommekeer kwam er kort voor de laatste eeuwwisseling. In het kader van de grootscheepse havenwerken voorzag men een uitbreiding van de stad in noordelijke richting. Er werd een geheel nieuwe wijk ontworpen buiten de Ezelpoort, aan weerszijden van de Scheepsdalelaan. Op aanraden van koning Leopold II - die grote belangstelling had voor architectuur en stedenbouw, en zich graag moeide met nieuwe projecten in zijn koninkrijk - werd een beroep gedaan op

de Duitse stedenbouwkundige Joseph Stübben om de plannen voor de wijk te tekenen. Die plannen waren gereed in november 1897 en werden in de daaropvolgende jaren gerealiseerd.

De wijk werd naar zijn ontwerper 'Stübbenwijk' (of in het Brugs: 'Stubbekwartier') genoemd. Na de bouw van de Christus-Koningkerk ging het gedeelte ten westen van de Scheepsdalelaan 'Christus-Koningwijk' heten, terwijl de oorspronkelijke naam enkel nog gebruikt werd voor het deel ten oosten van genoemde laan. Het boek behandelt de honderdjarige geschiedenis van dit oostelijke gedeelte, en zoals de titel suggereert is het inderdaad een 'wandeling op papier' geworden. Straat per straat wordt, aan de hand van talrijke, vaak onuitgegeven foto's, de geschiedenis van de gebouwen en de belangrijkste gebeurtenissen in herinnering gebracht. Het is een pretentieloos boek, dat een interessant licht werpt op een stadsdeel dat als arbeiders- en ambachtelijke wijk ontworpen werd en in een eeuw tijd geëvolueerd is tot "een uiterst verscheidene en levendige wijk (...), met een grote afwisseling van ambachtelijke activiteiten, met een ruime schaal aan woonfuncties en met een bonte sociale kleur". Het is tevens een wijk met enkele interessante voorbeelden van industriële archeologie. – (MR).

Rudy Kyndt, *Een wandeling door 100 jaar Stubbekwartier*, Brugge, vzw Buurtwerk Stubbekwartier, 1998, 96 p.

Waalse wandelgids voor Vlaamse spoorbeddingen

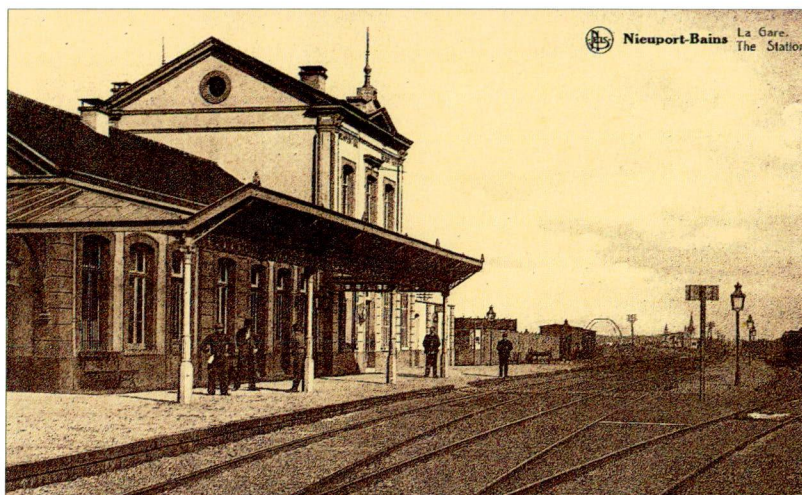
Vroeger leerde men op de lagere school, niet zonder enige vaderlandse trots, dat België over het dichtste spoornet ter wereld beschikte. Er was immers niet alleen het goed uitgebouwde normaalspoornet (spoorbreedte

Het Stübbenkwartier in Brugge wordt onder meer gekarakteriseerd door de aanwezigheid van bedrijfsgebouwen. Hier de voormalige bloemmolens langs de Leopold II-laan, die na een mislukt herbestemmingsproject staan te verkommeren. (Foto MR).

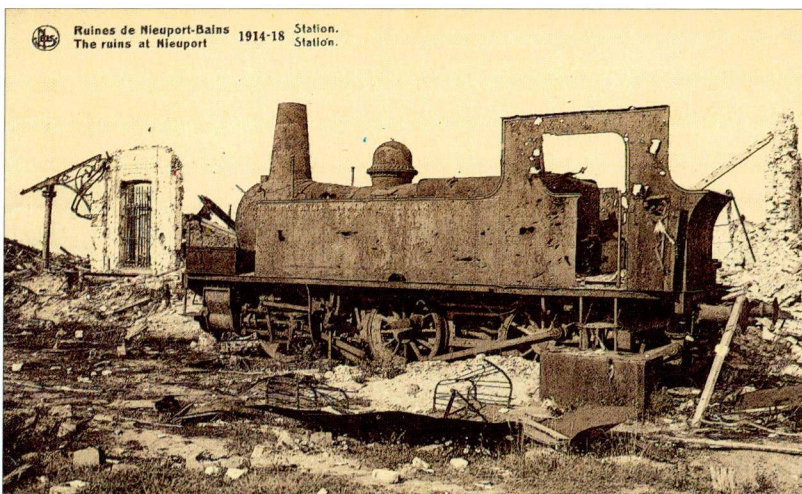

Ghistelles - la Gare

Les environs d'Ostende

Nieuport-Bains La Gare. The Station.

Ruines de Nieuport-Bains 1914-18 Station. The ruins at Nieuport.

Van boven naar onder: het thans gesloopte stationnetje van Gistel, langs de vroegere spoorlijn Torhout-Oostende. - Het verdwenen station van Nieuwpoort langs de oude lijn 74. - Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het Nieuwpoortse station volledig vernield. (Oude prentkaarten, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

1,43 m), vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw was daar nog een dicht net van smalspoorwegen (1 m) of *buurtspoorwegen* bijgekomen. Op het normaalspoor reden 'echte' treinen, op de buurtspoorwegen waren het trams.

Na de Tweede Wereldoorlog was de glorie-tijd van het spoor voorbij. De trams werden vrijwel overal vervangen door autobussen, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, zoals de kusttram en enkele stadsnetten. Ook de trein moest terrein prijsgeven. Kleinere lijnen bleken niet langer rendabel en werden opgeheven. De sporen bleven eerst nog een tijdje ongebruikt liggen en werden uiteindelijk uitgebroken. De oude spoorbeddingen werden door struikgewas overwoekerd. Soms werden ze door aangelanden legaal of

illegaal ingepalmd, of werd een gedeelte tot openbare weg omgevormd. Voorbeelden van dit laatste zijn de Stationsstraat in Nieuwpoort, de Verenigde Natieslaan in Oostende en de Koning Albert I-laan in Roeselare.

Toch bleven de tracés vaak in het landschap bewaard als stille getuigen van een roemrijk spoorverleden. Een aantal seinhuizen en stationnetjes, waarvan sommige gerust aanspraak kunnen maken op het statuut van monument, ontsnapten aan de slopershamer en kregen een nieuwe bestemming.

In de loop van de jaren zeventig groeide het besef dat die oude spoortracés aan fietsers en wandelaars een uitstekend alternatief konden bieden voor de steeds drukker en onveiliger wordende wegen. Eén van de eersten om op deze mogelijkheid te wijzen was de WVT (West-Vlaamse Vereniging voor de Vrije Tijd). Her en der in Vlaanderen werden op initiatief van gemeenten en provincies wandel-, fiets- en ruitersporen aangelegd op oude spoorbeddingen. Hierbij vervulde met name de provincie West-Vlaanderen een pioniersrol. In de loop van de jaren tachtig verwierf zij een zestal oude spoortracés in huur of door koop. Hierbij hoorde onder meer de voormalige lijn 62 tussen Torhout en Oostende, die onder de naam 'De Groene 62' als recreatief pad aangelegd werd. Ook de spoordijk van Diksmuide naar Nieuwpoort (de oude lijn 74), die tijdens de Eerste Wereldoorlog zo'n grote rol speelde als waterkering van de overstromde IJzervlakte en die thans voor bescherming als monument voorgedragen is, werd door de provincie als fiets- en wandelpad aangelegd.

In Wallonië is men iets later van start gegaan, maar daar is men voor het ogenblik bezig de achterstand met rasse schreden in te halen. Hoewel men daar al in 1987 een onderzoek deed naar de herbestemmingsmogelijkheden van afgeschafte spoorlijnen, is alles echt goed begonnen in 1993 met een uitzending op de RTBF-televisie onder de titel 'Chemins de Traverses'. Tegelijk publiceerden de programmamakers met de steun van de Koning Boudewijnstichting een boek met dezelfde titel. Zij wezen op de enorme mogelijkheden die de oude spoortracés boden en op de morele plicht om dit waardevolle erfgoed niet te laten verloren gaan. Dit leidde in oktober 1995 tot het officiële startsein van het Waalse RAVeL-programma. 'RAVeL' staat voor 'Réseau autonome de voies lentes' of 'zelfstandig netwerk van wegen voor langzaam verkeer'. Het omvat niet enkel voormalige trein- en tramlijnen maar ook jaagpaden langs rivieren en kanalen. In Wallonië alleen al is er een potentieel van 2.000 kilometer wegen voor langzaam verkeer, waarvan er nu ruim 750 kilometer toegankelijk zijn. In 1996 volgde de oprichting van de v.z.w. 'Chemins du Rail', een vereniging met zetel te Namen die - onder meer door middel van een tweemaandelijks nieuwsbrief - ijvert voor de herbestemming van oude spoorlijnen als assen voor langzaam verkeer en voor de sensibilisering van publiek en politici. Een zeer belangrijke stap werd gezet op 10 juli 1997 met het afsluiten van een overeenkomst tussen de N.M.B.S. en

het Waalse gewest. Daarbij werden zo'n duizend kilometer afgedankte spoorlijnen in erfpacht aan het gewest afgestaan om er het RAVeL-net verder mee uit te bouwen. In het kader van haar sensibiliseringspolitiek heeft de vereniging 'Chemins du Rail' enige tijd geleden een tweedelige gids met grondig uitgewerkte wandel- en fietscircuits uitgebracht, onder de titel *Guide des chemins du rail*. De gids bestaat voor het ogenblik enkel in het Frans. Het eerste volume verscheen in 1997 en heeft betrekking op het Waalse landsgedeelte, Brussel en het groothertogdom Luxemburg. Volume 2 (1998) betreft Vlaanderen en ook weer Brussel. De circuits maken maximaal gebruik van de toegankelijke oude spoorbeddingen en worden vervolledigd met jaagpaden, rustige secundaire wegen of... een ritje met de trein. De routes zijn nauwgezet beschreven en verduidelijkt door kaartjes. Men vindt er ook heel wat informatie en anekdotes over de vroegere spoorlijnen en over de bezienswaardigheden die men onderweg tegenkomt. Toch is het geen lectuur die uitsluitend bedoeld is voor treinfanaten. Wie graag wandelt of fietst en een redelijke passieve kennis van de Franse taal bezit, zal beslist veel genoeg aan deze gids beleven en het landschap eens van een ongewone invalshoek bekijken: die van de spoorlijnen en de spoorwegarchitectuur van vroeger. – (MR).

Gilbert Perrin, *Chemins de Traverses. Nos anciennes lignes ferroviaires. Un patrimoine à préserver. Des chemins à parcourir, à pied ou à vélo*, Brussel, RTBF-Éditions/Koning Boudewijnstichting, 1993, 264 p. – Gilbert Perrin, *Guide des Chemins du rail (volume 1)*

Bruxelles, Wallonie, grand-duché de Luxembourg, Brussel, Labor/RTBF-Éditions, 1997, 252 p. – Gilbert Perrin, *Guide des Chemins du rail (volume 2). Bruxelles et Flandre*, Brussel, Labor/RTBF-Éditions, 1998, 252 p. Wie meer informatie wil, kan terecht bij: Chemins du Rail a.s.b.l., Gare de Namur, boîte 27, 5000 Namur, telefoon en fax 081-22.42.56.

De stad gefotografeerd

Tijdens de zomer van 1998 werd op twee plaatsen in West-Vlaanderen aandacht besteed aan de geschiedenis van de fotografie. Zowel in Ieper als in Oostende gebeurde dat door middel van een tentoonstelling, die in beide gevallen zeer de moeite waard was. Tentoonstellingen zijn echter per definitie van voorbijgaande aard. Het is dan ook een goede zaak dat hun essentie vastgelegd werd in twee al even voortreffelijke publicaties. De fotografie ontstond in de jaren dertig van de 19de eeuw. In 1837 ontwikkelde de Fransman Louis Daguerre een fotoprocédé op metaalplaatjes, dat *daguerreotypie* genoemd werd. De uitvinding werd wereldkundig gemaakt in 1839, het jaar dat doorgaans als officiële geboortedatum van de fotografie beschouwd wordt. Nog in 1839 werd het eerste lichtgevoelige papier, het *zoutpapier*, gemaakt. Een goed decennium later werd dat alweer opgevolgd door het *albuminepapier*, dat aanzienlijk betere resultaten opleverde. Dat alles vormde het begin van een beeldrevolutie die op vandaag nog steeds verdergaat en nog voortdurend technische vernieuwingen (digitale fotografie!) kent.

De herbergen 'Het Klein Stadhuis' en 'In den Anker' op de Grote Markt in Ieper op 14 april 1914, door Maurice of Robert Antony. Enkele maanden later ging dit alles ten onder in de Apocalyps van de Eerste Wereldoorlog. (© Foto Antony d'Ypres, Oostende).

Na de Eerste Wereldoorlog vestigen de fotografen Antony zich in Oostende, waar zij onder meer het mondaine leven op de gevoelige plaat vastlegden. Hierboven: grote publieke belangstelling voor een zomers optreden van de wereldberoemde basbariton Fedor Chaliapin in het casino op 19 augustus 1928. (© Foto Antony d'Ypres, Oostende).

Het nieuwe medium kende al vóór 1850 een ruime verspreiding. Fotografie werd natuurlijk al heel gauw gebruikt om personen te portretteren. Maar van in het begin werden ook landschappen, stadsgezichten, gebouwen en kunstwerken op de gevoelige plaat vastgelegd. Zo was de eerste foto die ooit in België genomen werd - al in het aanvangsjaar 1839! - een gezicht van het Barricadenplein in Brussel. Hiermee vormt de fotografie sinds honderdzestig jaar een uitermate belangrijk werktuig voor de studie van het monumentale erfgoed.

Dit laatste aspect vormde één van de hoofdthema's van de tentoonstelling die van 1 april tot 15 november 1998 liep in het Stedelijk Museum van Ieper onder de titel *Ieper, de verdwenen stad - Ieper en de fotografie 1839-1914*. De geschiedenis van de Ieperse fotografie begon in september 1847, toen de Rijksse fotograaf Louis Blanquart-Evrard een opname maakte van Grote Markt. Het was de eerste van een hele reeks - gemaakt door Ieperse en andere fotografen - die het Ieper van vóór de Eerste Wereldoorlog vastlegden. Deze foto's zijn van grote waarde, omdat zij een beeld brengen van een eeuwenoud bouwkundig erfgoed dat door de oorlogsverwoestingen in '14-'18 volkomen ten onder ging. De makers van de tentoonstelling brachten, onder de kundige leiding van conservator Jan Dewilde, een verrassende rijkdom en verscheidenheid aan materiaal bijeen, die integraal terug te vinden is in het boek met dezelfde titel. Alle documenten uit de tentoonstelling zijn, veelal paginagroot,

gereproduceerd. De reproductiekwaliteit is meer dan behoorlijk en levert een resultaat op dat in enkele gevallen zelfs beter is dan het origineel. Reproductie in duotoon had natuurlijk nog veel betere resultaten kunnen opleveren, maar deze druktechniek was helaas niet betaalbaar voor een uitgave met een eerder beperkte oplage. Behalve een schat aan foto's bevat het boek een uitstekende historische inleiding in drie talen (Nederlands, Engels, Frans) over de beginjaren van de fotografie in Ieper en een overzicht van alle bekende fotografen die er vóór de Eerste Wereldoorlog actief waren.

Onder deze fotografen nemen de broers Maurice en Robert Antony uiteraard een bijzondere plaats in. Als zonen van de eerste vrouwelijke fotograaf in Ieper, Léontine Antony-Permeke, waren zij van jongs af bij de fotografie betrokken en ze zouden evolueren tot grootmeesters in het vak. De broers werkten meestal samen en signeerden hun foto's kortweg met 'Antony', waardoor vaak niet uit te maken is wie van beide de auteur van een bepaalde foto is. Van de indrukwekkende foto's van de ondergang van Ieper in 1914-1915 - de brand van de hallen, de tot puin geschoten gebouwen, het leven in de vernielde stad - is wel bekend dat ze het werk van Robert zijn: hij bleef immers in Ieper toen zijn broer en zijn ouders voor het oorlogsgeweld op de vlucht gingen en tijdelijk naar Frankrijk uitweken. Na de oorlog was het vooral Maurice die zijn carrière verder uitbouwde. Dat deed hij dan wel niet meer in Ieper, maar in Oostende. De familie keerde

namelijk niet naar het totaal verwoeste Ieper terug, maar vestigde zich in 1919 in de 'Koningin der Badsteden', waar de twee broers ook in het huwelijk traden. Zowel Maurice (†1963) als Robert (†1966) bleven tot aan hun dood in Oostende wonen. Dit verklaart meteen waarom Oostende de locatie werd van een Antony-tentoonstelling. Het boek dat bij die gelegenheid verscheen, bevat alle foto's van de tentoonstelling en vormt een mooie staalkaart van het vakmanschap van de Antony's. Voor de beide broers was al vóór de Eerste Wereldoorlog de 'klassieke' portretfotografie in de studio bijkomstig geworden. Zij trokken naar buiten en legden straatferen, markten en feestelijke gebeurtenissen vast, maar ook stadsgezichten en monumenten. Hun architectuurfoto's van Ieper zouden trouwens na de oorlog uitermate nuttige documenten blijken bij de wederopbouw van de stad. Na de oorlog gingen zij verder op die weg. Het mondaine Oostende, dat toen nog volop de belle-epoquesfeer ademde, bood hier uiteraard enorme mogelijkheden, met zijn strand en casino, badgasten en hoge bezoekers, feesten en concerten. In al hun foto's wisten de Antony's een uitzonderlijke technische vaardigheid te combineren met een gevoel voor compositie en licht die een echte kunstenaarsziel verraaft. Met name hun experimenten met licht - tegenlicht, kunstlicht, strijklucht - leidden tot ongeëvenaarde foto's die ook vandaag nog bewondering en verbazing wekken. - (MR).

Jan Dewilde, Ieper. *De verdwenen stad. The lost town. La ville disparue. Ieper en de fotografie 1839-1914*, Koksijde, De Klaproos, 1998, 287 blz. - Maurice & Robert Antony, *ooggetuigen*, Oostende, Stadsbestuur / Gent, Tijdsbeeld, 1998, 72 blz. (met een inleiding door Lieve Compernelle, blz. 7-15).

Het kanton Roeselare geïnterpreteerd

Op 27 mei 1999 werd in het stadhuis van Roeselare een nieuw volume van *Bouwen door de eeuwen heen* voorgesteld, gewijd aan het kanton Roeselare. In dit deel wordt systematisch het bouwkundige erfgoed van de landelijke gemeentes Ledegem en Moorslede en van de stad Roeselare beschreven. Bouwkundig erfgoed dat uit het ancien regime dateert is vrij schaars in de behandelde regio. De 19de en 20ste eeuw zijn veel beter vertegenwoordigd en komen uitvoerig aan bod. De nog steeds groeiende aandacht voor de bouwkunst uit deze 'recentere' periodes is hier wellicht niet vreemd aan. De Sint-Michielskerk in Roeselare, met haar gotische westtoren, behoort tot de oudste gebouwen in de regio. Het 18de-eeuwse classicisme in de bouwkunst wordt geïllustreerd door de Sint-Petruskerk in Ledegem (1764-1771). De Onze-Lieve-Vrouwebasiliek in Dadizele, gebouwd tussen 1860 en 1878 naar de plannen van de Engelse architect E.W. Pugin, behoort tot de belangrijkste voorbeelden van de neogotiek in Vlaanderen.

Vermeldenswaardig is ook de neoromaanse Sint-Amandskerk in Roeselare die opgetrokken werd in 1869-'72 volgens de ontwerpen van de Antwerpse architect Joseph Schadde. Verschillende landelijke parochiekerken (o.a. Moorslede en Rumbeke) werden heropgebouwd na de Eerste Wereldoorlog. De religieuze architectuur omvat verder een reeks wegkapellen, waarvan de *Spaanse kapel* in Dadizele de oudst gekende is. De belangrijkste bewaarde kloosters dateren uit de 18de eeuw. Het klooster van de Grauwzusters in Roeselare werd, afgezien van de 16de-eeuwse herberggevel aan de Grote Markt, grotendeels gebouwd tijdens de 18de eeuw.

Van boven naar onder:
Wederopbouwarchitectuur op de Grote Markt van Roeselare. (Foto MR). - Modernistische woning van architect Jozef De Bruycker, Beversesteenweg 112, Roeselare. - Het 'Peerenboomhuis' in Ledegem. (Foto's JC).

Rechts: postgebouw
Roeselare, detail. (Foto JC).

Onder: de Sint-Amandskerk
in Roeselare.
(Foto MR).

Het kleinseminarie in de Zuidstraat, voorheen het augustijnenklooster, werd van de 17de tot de 20ste eeuw in diverse bouwcampagnes gerealiseerd. De oudste gedeeltes zijn de pandgang waarvan de kern teruggaat tot de 17de eeuw en de kerk uit 1725-1749. De kloosters op het platteland dateren uit de 19de en 20ste eeuw en zijn opgetrokken in een sobere neostijl. Het klooster- en schoolcomplex te Moorslede, heropgebouwd in 1922-23 naar ontwerpen van Alphons De Pauw, is een representatief voorbeeld. Enkele openbare gebouwen dateren nog uit het ancien regime, met name de twee baljuwhuizen in Rumbeke en het 18de-eeuwse stadhuis van Roeselare. Een aantal landelijke

gemeentehuizen en andere openbare gebouwen zoals het Arsenaal aan het Polenplein en het postgebouw in Roeselare werden in diverse neostijlen opgetrokken.

De private woningen in Roeselare en in de landelijke dorpskernen illustreren diverse 19de-eeuwse stijlen, gaande van neoclassicisme over neogotiek tot eclecticisme. Ook de art nouveau is vertegenwoordigd, al werd deze stijl louter decoratief gebruikt. Tijdens de wederopbouw van Roeselare werd veelal geopteerd voor een regionale art-decostijl. De gevels Grote Markt 1-11 zijn hiervan een goede illustratie. Tijdens de jaren 1920 is Jozef De Bruycker de belangrijkste vertegenwoordiger van het modernisme in de streek rond Roeselare. Zijn architectuur is duidelijk door het werk van Huib Hoste beïnvloed. De inventaris neemt ook enkele markante woningen uit de tweede helft van de 20ste eeuw op.

Het belangrijkste en oudste kasteel in het kanton Roeselare is het *Kaasterkasteel* in Rumbeke. De oorsprong van deze oude waterburcht zou naar verluidt opklimmen tot de 9de eeuw. Het huidige gebouw dateert in hoofdzaak uit de 16de eeuw en wordt omgeven door een interessante tuin, het zogenaamde Sterrebos dat in 1769 werd aangelegd naar een ontwerp van tuinarchitect F. Simonau. Het *Peerenboomhuis* in Ledegem is de oudste bewaarde buitenplaats. Deze woning met omheiningmuur werd opgetrokken in 1762 en is nog steeds een beeldbepalend element in de dorpskom van Ledegem. Binnen de landelijke architectuur vormt de hoevebouw ongetwijfeld de belangrijkste component. De oudste boerderijen, waaronder een aantal herenhoeven, gaan terug tot de 18de eeuw. De meeste hoeven dateren uit de tweede helft van de 19de eeuw en uit de periode van de wederopbouw. Het betreft zowel hoeves, opgebouwd uit losse bestanddelen geschikt rond een al dan niet begraasd erf, als boerderijen van het

langgestrekte type. De aanwezigheid van tabaks- en cichoreiasten is eigen aan de teelten in deze streek.

In de landelijke centra Moorslede, Ledegem en Sint-Elloiswinkel herinneren verschillende vlasfabrieken aan de industriële activiteit in de regio. Een belangrijk voorbeeld van industriële archeologie is de brouwerij Rodenbach in Roeselare. De gebouwen in de buurt van het Groot en het Klein Bassin in Roeselare zijn, met hun typerende silhouet van sheddaken en hoge schoorstenen, belangrijke getuigen van de industriële activiteiten die zich vanaf ca. 1850 in Roeselare ontwikkelden. In de haven van Roeselare,

aangelegd in 1863-1872, getuigen enkele bakstenen puntgevels nog van de eerste havenactiviteit. Het algemeen beeld wordt echter in belangrijke mate bepaald door grote silo's.

Deze inventaris, die ruime aandacht besteedt aan de jonge bouwkunst, werpt een verrassend licht op een regio die op het eerste zicht arm aan monumenten lijkt te zijn. – (JC).

Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 17n1. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Roeselare. Kanton Roeselare, Turnhout, 1999.

Volgende bladzijde:
de achterzijde van het
Vleeshuis in Ieper, 1913.
(© Foto Antony d'Ypres,
Oostende)

Wandelen in Versterkte Steden

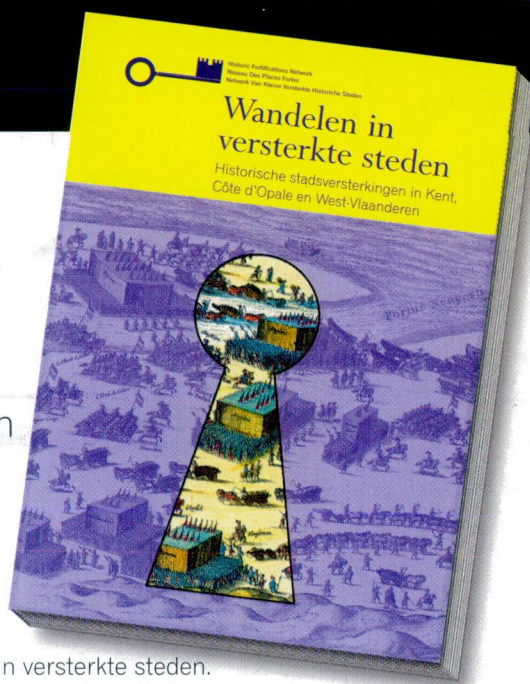
17 historische wandelingen in Kent,
Nord-Pas de Calais en West-Vlaanderen

Beschikbaar in het Nederlands, Engels
en Frans

Te verkrijgen bij de toeristische diensten en
de betere boekhandel in West-Vlaanderen

Slechts 300 BF (inclusief verzendingskosten)

Bestellen kan door het bedrag te storten op volgend
rekeningnummer: 091-0098688-68 met de vermelding: Wandelen in versterkte steden.
Provinciehuis Boeverbos, Dienst voor Cultuur, Koning Leopold III-laan 41, B-8200 Brugge
Tel: 050 / 40 35 77 Fax: 050 / 40 31 05 Email: cultuur@west-vlaanderen.be

IN DE STEIGERS

In de Steigers – Monumentennieuws uit West-Vlaanderen

verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de Provinciale Dienst voor Cultuur, Sectie Cultureel Erfgoed, in opdracht van de Bestendige Deputatie van de Provincie West-Vlaanderen

■ **Redactie-adres:** In de Steigers, Dienst voor Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries (Brugge)

■ **E-mail:** erfgoed@west-vlaanderen.be

■ **Redactionele coördinatie:** Marc Ryckaert en Jeroen Cornilly

■ **Vormgeving en druk:** Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst

■ **Verantwoordelijke uitgever:** Ludo Valcke, directeur Dienst voor Cultuur, Provincie West-Vlaanderen

■ **Abonnementen:** Particulieren 100 frank per jaar, bibliotheken en andere instellingen (met factuur) 200 frank per jaar, over te maken op rekening nummer 091-0098046-08 t.n.v. Provincie West-Vlaanderen, Dienst voor Cultuur, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries-Brugge, onder vermelding van 'In de Steigers' en de gewenste jaargang.

■ **Oude nummers:** Sommige oude afleveringen zijn nog beperkt verkrijgbaar: 1996/2, 1997/2, 1998/3, 1999/1 en het speciale Open Monumentendagnummer 1997. Losse nummerprijs: 60 frank; Open Monumentendagnummer 20 frank. De andere afleveringen zijn helaas niet meer voorradig.

■ **Werken mee aan dit nummer:** Géry Cappon, Jeroen Cornilly, Mariette Jacobs, Marc Ryckaert, Hans Vandecappelle, Dominique Velghe.

■ **Illustratieverantwoording:** ACL/KIK, Brussel, blz. 46 onder - Antony d'Ypres, Oostende: blz. 67, 68, 72 - Jeroen Cornilly, Sint-Kruis: blz. 38 behalve boven, 39, 40 onder, 49 boven, 51, 52, 53 boven rechts, 60 boven links, 69 midden en onder, 70 boven - Jan Darthet, Sint-Andries: blz. 50 - Arnaud Debonnet, Sint-Andries: blz. 44, 46 boven, 48 boven - Daniël de Kievith, Oostende: blz. 37, 45, 49 onder, 59 onder - Luc Devliegher, Sint-Michiels: blz. 61 - Hans Dobbelaere, Brugge: blz. 53 boven links - Hugo Maertens, Brugge: blz. 41 - Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief (PBC), Brugge: blz. 47, 48 onder, 56, 57, 64, 66 - Fernand Proot, Brugge: blz. 60 onder - Marc Ryckaert, Sint-Andries: blz. 38 boven, 40 boven, 42, 43, 53 midden en onder, 54, 55, 58, 59 boven, 60 boven rechts, 62, 63, 65, 69 boven, 70 onder.

YPRES. LA PLACE DU MUSÉE.